

Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVID), I/2 (2012), 99-138

XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA OSMANLI DEVLETİ'NE İSKÂN OLUNAN ÇERKES TOPLUMUNDA SOSYAL SINIFLAŞMA VE KÖLELİK

Ömer KARATAŞ*

Özet

1859'da Şeyh Şamil'in Rusya'ya teslimi, 21 Mayıs 1864'te son Çerkes direnişinin, Kbaade mevkisinde, son bulmasıyla Rusya Kafkasya'nın işgalini tamamlamıştır. Rusya Kafkasya'daki halkları uyguladığı siyasetten dolayı zorunlu ve kitlesel göçe mecbur etmiştir. Rus işgali sonucunda vatanlarını zorunlu olarak terk eden Çerkes toplulukları işgal öncesi "feodal" bir düzen içinde yaşamlarını idame ettirmekteydi. Çerkes topluluklarının idare olunduğu feodal sistem içerisinde sosyal bir sınıflaşma bulunmaktadır. Bu sosyal sınıf içerisinde Pışı, Vork, Lekoltaş, Thollkotl, Pışıl, Vineut yer almaktadır. Kafkasya'dan Osmanlı Devleti topraklarına zorunlu bir şekilde gelen Çerkes göçmenleri iskân yerlerinde Osmanlı topraklarında sosyal sınıflarını devam ettirmişlerdir. Göç sonrasında Çerkes kabilelerinin Osmanlı topraklarında sosyal sınıflarına devam etmesi hem bazı asayişsizlik olaylarına sebep olmuş hem göçmenlerin yerleşimlerinde etkili olmuş hem de Osmanlı makamlarını meşgul etmiştir. Bu yüzden çalışmamızda, Osmanlı Devleti'ne iskân olunan Çerkes sosyal sınıfı içinden köleliği ele alacağız.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Kafkasya, Çerkes, sosyal sınıf, kölelik

* Dr., Ege Üniv. Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, ulucamili@hotmail.com.

Abstract

**Social Stratification and Slavery in Circassian Community Inhabited
in Ottoman Empire in the Second Half of XIXth Century**

Russia completed the occupation of the Caucasus with the end of the last of Circassian resistance in Kbaa region, on May 21, 1864 and Sheikh Shamil's delivery to Russia in 1859. Russia compelled the people of the Caucasus to mandatory and mass migration because of the applied Russian politics. Circassian communities who left their homeland as a result of the Russian invasion, used to live in "feudal" layout system in pre-invasion period. In feudal system which administrated Circassian communities had a social stratification. The Kitty, Vork, Lekoltaş, Thollkotl, Pışıl, Vineut are included in this social class. Circassian immigrants who had to migrate in a mandatory way from the Caucasus to Ottoman Empire continued their social classes in their inhabited places in the Ottoman territory. After the migration, as Circassian tribes continued their social classes in the Ottoman territories, this caused some disorder/unrest. It was also effective in immigrants' settlements. Therefore, in our study, we will deal with "slavery" in the Circassian social classes settled in the Ottoman Empire.

Keywords: Ottoman, the Caucasus, Circassian, social class, slavery.

Giriş

1859'da Gunib'te Rus ordularına mağlub olan Şeyh Şamil Rusya'ya teslim oldu.¹ Böylece Rusya 250.000² asker yığarak, sabırla almaya çalıştığı Kafkasya'nın son direniş hareketini de bitirdi. Artık Rusların karşısında örgütlü bir silahlı direniş kalmadı ve Kafkasya bölgesinin toprakları Rusya'nın işgali altına girdi. Neredeyse bir asırdır devam eden yıpratıcı vatan savunması ve özgürlük mücadelesinden sonra Kafkas halklarını uzun, yorucu ve dramatik bir yolculuk bekliyordu: Zorunlu Göç. Rus Devleti'nin Kafkas topraklarını işgaliyle Kafkas halklarının yapacak³ pek fazla bir şeyi de kalmamış ve böylece Kafkasya dışına göç başlamıştır.

Uluslararası ve kitlesel göçlerin en büyükleri arasında yer alan Kafkas göçleri gerçekleştiği zaman itibariyle Osmanlı Devleti açısından kritik bir dönem olarak göze çarpmaktadır. Aynı zamanda dış göç olarak da nitelendirilen bu yer değiştirme hareketleri, gidilen yerde kalmayı, çalışmayı ya da orada yerleşmeyi amaçlaması itibariyle iç göçlerden farklılıklar gösterir.

- 1 John F. Baddeley, **Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil**, (çev. Sedat Özden), İstanbul 1989, s. 449.
- 2 Doğu Kafkasya'nın düşmesinden sonra Ruslar kuvvetlerinin ağırlığını Batı'ya kaydırarak 1860 yılı içerisinde saldırıya geçtiler. Rus ordusunun mevcudu 220.000-240.000 civarında olduğu halde yerli kuvvetlerin mevcudu 60.000-65.000 kadardı. En kalabalık Çerkes kabilesi olan Kabardeyler ve onlarla birlikte Besleneyler genel olarak tarafsız kaldılar. Diğer kabileler arasında da bölünmeler, maneviyat kırıklıkları, Rusların propagandalarına kapılanların bozgunculukları, silah ve mühimmat sıkıntısı, özellikle topçu gücünden yoksunluk, modern ateşli silahlar karşısında eski savaş usullerinin başarılı olamayışı gibi nedenlerle Rusların karşısında Batı Kafkasya'nın kabilelerinin durumları hiç de iyi değildi. Rusların hedefi dağlar üzerindeki ve Karadeniz kıyısındaki kabileler idi. Bilhassa Kuban boylarından Tuabse üzerine ilerleyerek Şapsı, Natuaç kabilelerini, Ubuş, Abaza ve Abzehlerden ayırmak istiyordu. Bu amaçlarına ulaşmak için Tuapse istikametinde ormanları açarak, yollar meydana getirerek ilerliyorlardı. Bu sırada bazı Abaza kabileleri Rusların baskısı üzerine Osmanlı topraklarına göç etmişlerdir. Bedri Habıçoğlu, **Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler**, İstanbul 1998, s. 58.
- 3 A. Fonvill, **Çerkesya Bağımsızlık Savaşı (1863-1864)**, (çev. Murat Papşu), İstanbul 1996, s. 73.

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'ne Çerkesler ve Kölelik

Kafkas göçleri, “gelen göç”(immigration) değil, “giden göç” (emigration) kategorisine girmektedir. Bir anlamda bu göçün gerçekleşmesi zorla temin edilmiştir. Kafkasya’da başlayan Rus istilası, Şeyh Şamil’in 1859 yılında Ruslara esir düşmesine kadar devam etmiştir. Bu süre zarfında ve sonrasında Ruslar Kafkasya’nın kolonizasyonunu hızlandırarak Slavlaştırmak için etnik temizlik politikasını uygulamaya koymuş ve yerli halkı Osmanlı ülkesine göçe zorlamıştır.⁴

Zorunlu göç; Kırım savaşı sırasında 1856–1857’de; 1859’da Şeyh Şamil’in Rus Devleti’ne teslimi sonrası 1860–1862’de; 21 Mayıs 1864’te Rus-Çerkes savaşının Rus Devleti lehine bitmesi sonrasında 1864–1865 yılları arasında büyük ivme kazanmıştır.

1850 yılından 1920’li yıllara kadar Osmanlı Devleti’ne Kafkasya halklarından olan Çerkeslerin, Dağıstanlıların, Nogayların, Çeçenlerin, Karaçaylıların ve Kumukluların⁶ zorunlu göç ile geldiklerini Osmanlı kayıtlardan izlemekteyiz.

Osmanlı Devleti Kafkasya’dan zorunlu göçle kendisine sığınan Kafkas halklarını Anadolu ve Rumeli’de uygun yerlere iskân etti. İskân yerleri

4 Abdullah Temizkan, “Kafkasya Muhacirlerinin Denizli’de İskânı”, **Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri, Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü**, Denizli 2007, s. 1.

5 Habiçoğlu, **a.g.e.**, s. 62.

6 **BOA. DH. MHC.**, 1/63; **DH. MHC.**, 1/65; Saydam, **a.g.e.**, s. 93; Batı Kafkasya’dan gelenler 18 Kasım 1858’den 28 Kasım 1859’ a kadar yaklaşık bir yıl içerisinde 17.003 kişiyi bulmuştur. Bunlardan 11.309’u Nogay, 5694’ü Çerkes ve Abazaydı. Habiçoğlu, **a.g.e.**, s.75-76.

içerisinde Sivas-Uzunyayla yöresi oldukça önemli bir yere sahipti. Bu yöreyi önemli kılan temel sebep buradaki 74⁷ Çerkes köyünün bulunması idi.

Bu çalışmamızda, Başbakanlık Osmanlı Arşivi belge ve defterleri, araştırma eserleri kullanılmıştır. Ayrıca Çerkes toplumunun belgelere yansımamış olan bilgilerine ulaşmak için saha ve sözlü tarih çalışmaları yapılmış; sözlü tarih çalışması için konuyla ilgili sorular hazırlanmıştır. Bu sorular hazırlanırken, Çerkes sosyal yaşamı ve Çerkeslerin kapalı toplum özelliği dikkate alınmıştır. Görüşme yapılan kişiler, Çerkes toplumu tarafından kabul edilen kişiler arasından seçilmiş; bu kişilerin hem bilgili hem yaşlı olmasına özen gösterilmiştir. Çünkü bu kişiler, geçmişin sesini kendi aile büyüklerinden ve “haş’uş” denilen Çerkes misafir evlerinden edindikleri bilgilerden dolayı konuyla ilgili donanımlı kişilerdi. Gerek bu kişilerle gerekse Temmuz 2011’de 1926 yılında Kayseri’ye bağlanan Uzunyayla, İstanbul, Ankara’da, Temmuz 2012’de ise Rusya’da Çerkes büyükleriyle yapılan görüşmelerin hepsi kaydedilmiş ve bu çalışma için değerlendirilmiştir. Sözlü tarih çalışmaları sırasında bilgisine başvuru kaynak kişilerin özelliklerine kaynaklar kısmında yer verilmiştir. Fakat bazı kaynak kişiler, kimliklerinin açıklanmamasını istedikleri için bunların sadece konuyla ilgili olarak verdikleri bilgilere yer verilmiştir.

7 Uzunyayla köylerinin sayısı tartışmalı bir konudur. Bazı araştırmacılar Uzunyayla’da 65 bazıları ise 74 Çerkes köyünün olduğunu yazmaktadır. Mesela; Mehmet Eser 65 köy olduğunu yazmaktadır. Mehmet Eser, “Uzunyayla Bölgesindeki Çerkes Köylerinde Sosyo-Kültürel Değişme”, **Türkiye Çerkeslerinde Sosyo-Kültürel Değişme**, Ankara 1999, s. 95, Japon araştırmacı Eiji Miyazawa Uzunyayla’da 73 Çerkes köyünün olduğunu yazmaktadır. Eiji Miyazawa, “Uzunyayla’daki Çerkesler Arasında Hatıranın Manzarası: Köy İsimleri ve Köylerin İsimlendirilmesi”, **Uzunyayla Rapor ve Belgeleri II**, (der. Muhittin Ünal), Ankara 2007, s. 140; Berat Yıldız çalışmasında, Uzunyayla paltosunda 70’e yakın köyün kurulduğunu yazmaktadır. Berat Yıldız, “Uzunyayla’da Çerkes İskânı Üzerine Bazı Notlar ve Örnek İki köyün 1960’lardaki Etnolojik Tahlili”, **Uzunyayla Rapor ve Belgeleri II**, (der. Muhittin Ünal), Ankara 2007, s. 163.

Çerkes Toplumunda Sosyal Sınıflar

Osmanlı Devleti topraklarına zorunlu bir şekilde gelen Çerkes göçmenleri Kafkasya'dan sadece bedenleriyle gelmemişler, ayrıca sahip oldukları sosyal yaşamlarını da beraberlerinde getirmişlerdir. Osmanlı Hükümeti, göçün ilk yıllarında Çerkeslerin uyumunu kolaylaştırmak için Çerkes kabilelerinin sosyal sınıflaşmasına karışmamış, bu duruma sessiz kalmıştır. Böylece Çerkes kabileleri Uzunyayla'da iskân tarihleri olan 1860'tan 1950-1960 yıllarına kadar sosyal sınıflaşmaya dayalı yaşamlarını sürdürmüşler ve Çerkes kültürünün günümüze taşınmasında başat rol oynamışlardır. Ayrıca Uzunyayla Çerkes kültürü için bir laboratuvar özelliği göstermektedir. Bu nedenle günümüzde Çerkes kültürü ile ilgili araştırma yapan, Türkiye, Rusya, Japonya ve benzeri ülkelerden, akademisyenler mutlaka Uzunyayla'ya gelmektedirler. Çerkes sosyal yaşamındaki sınıflaşma ise şöyledir:

Pışı-prens/Kavim Başkanı⁸,

L'ekhuvel'eş-Birinci Sınıf Soylular⁹,

Werkh-İkinci Sınıf Soylular¹⁰,

Lxukhuvel'/Ihfikhuel'/Fekhuvel'-Hür Köylüler,

8 Tabiş Murat, G.T 23.07.2012 Nalçik. Kafkasya'daki ilk Pışı İnal'dır. İnal'ın Kayutoko isminde bir oğlu vardır. Kayutoko'nun ise İnarmas, Beslan ve Gilahstan(Kahraman Maraş'ta iskân olunan Çerkes göçmenleri yoğun olarak Göksun'a iskân edilmişlerdir. Çerkesler Göksun'a Gilahstan bölgesi adını vermektedirler.) isminde üç oğlu vardır. Uzunyaylaya gelen Çerkes Kabardey pışıları Beslan'ın soyundan gelenlerdir. Ayrıca Abazaların 6 tane pışısı olduğu bilgisinide görüşmede vermiştir. Ruslar Çerkes Pışıklarına prens anlamına gelen "Kinyaz" ismini vermektedirler.

9 Kuşha Fikri Özden G.T 17.07.2011 Uzunyayla Kırkpınar köyü, Fehmi Tambay, Şogen Ali Şengil G.T 17.05.2012 Ankara, Tabiş Murat, G.T 23.07.2012 Nalçik, Tambiy, Anzor, Kundet, Kogoloko ve Toktamış (Toktamışlar daha önceden pışı iken bazı sebeplerden dolayı statüleri düşürülüp L'ekhuvel'eş yapılmışlardır.) isminde pışıdan sonra gelen sülalerdir.

10 Tabiş Murat, G.T 23.07.2012 Nalçik Kabardey Werkh/Vork sülalerinin sayısının 63, Beslan Vork sülale sayısının 114 olduğu bilgisini verdi.

Pşşıl',/Pşıl'-Kölelerden¹¹ meydana gelmektedir.

Vineut-Hiçbir hakkı olmayan kölelerdir. ¹²

Adıge Cumhuriyeti başkentindeki Ulusal Müzede Çerkes toplumunun sosyal sınıflaşmasını anlatan tablo ve XVIII. yüzyıl ile XIX. yüzyıl başları, oldukça dikkat çekici bir mahiyettedir. Bu tabloda Çerkeslerin hangi sosyal sınıflara ayrıldığı açık bir şekilde gösterilmektedir.

Maykop Ulusal Müzesi'ndeki tablo(ekler kısmında tabloye yer verilmiştir) ve XVIII. yüzyıl ile XIX. Yüzyıl başlarında Çerkes sosyal sınıflaşması hem yazılı olarak hem de resimler ile anlatılmıştır. Bu tablodaki bilgileri kendisi de Çerkes olan ve Adıge Cumhuriyeti'ndeki İsmail Baron Enstitüsü'nde doktor olarak çalışan ve aynı zamanda Uzunyayla'ya Çerkes dil çalışması için gelen Pasktova Madina Mizej Mihcailile ile beraber maddeler haline getirdik (Temmuz 2012). Buna göre:

Pışı: Prens

Lekoltaş: Pışı ve Vorkların arasındaki sınıf. Bu sınıf Vorklerin üstündedir.

Dıjınka(ko)¹³ Vork

Beslen Vork

11 Met Çünatıkho, Yusuf İzzet Paşa, **Kafkas Tarihi**, Ankara 2002, s. 202; ayrıca bk. Pışı ve vorklerin daha önceleri çok daha fazla güce sahip oldukları ve vorklerin kendilerine bağlı Tflokotl kabileleri olduğu ve bu insanların bir dereceye kadar vorklerin emrinde oldukları itiraf edilmektedir. Asil sınıfların sahip oldukları eski güçlerinin tek izi, onlara gösterilen nezaket davranışlarıdır. Pışılara hitap edilirken asla lakap kullanılmaz. Hizmetkârlara onlara “ zuizhan” diye hitap ederler. J. S. Bell Çerkesya'dan Savaş Mektupları, (çev. Sedat Özden), İstanbul 1998, s. 228.

12 Çerkes sosyal sınıflaşmasında yer alan Pışı, Vork, Lekoltaş, Thollkotl, Pışıl, Vineut yazımları ile ilgili farklılıklar vardır. Mesela, Vork için: work, works, werkh; Lekoltaş için: L'ekhuel'eş, Thollkotl için: lxukhuel'/ihfikhuel'/fekhuel', Tflokotl; vineut için: wineut şeklinde yazılmaktadır. Biz Çerkes sosyal sınıflanmasını anlatırken Pışı, Vork, Lekoltaş, Thollkotl, Pışıl, Vineut şeklinde kullanacağız.

13 Dıjin gümüş anlamına gelmektedir.

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'ne Çerkesler ve Kölelik

Vork Şohuthase

Pıışı kav(Çav): Pıışının güvenliğini sağlayan güvenlik görevlileridir.

Thollkotl: Özgür köylü

Şaşehuj: Köle sınıfından olup ya azat edilmiş ya da azat bedellerini sahiplerine ödeyerek özgür olmuş azatlı kölelerdir.

Pıışill: Köledir. Evi olan, belirli bir yeri olan, nikâhla evlenebilen kölelerdir.

Vineut: Hiçbir hakkı olmayan, hayvan gibi değerlendirilen savaş esiridir. Ailesi soyu ve sopu belli değildir.¹⁴

Pıışı: Birincisi prenslerdir ki bunlar ülkenin yöneticileridirler. Prensler halkla eşit sayılır. İki türlü prens vardır: Sayıları çok az olan Khanuklar ve Pşılar'dı. Asilzade sınıfıdır.

Vorkler: ikinci sınıf soylular “ Vork” ve ya “Uzden” (Özden) diye adlandırılan sınıftır.

Thollkotl: Üçüncü sınıf hür halktır. Halk, feodal devirlerde Avrupa'da

14 Pasktova Madina Mizej Mihcailile beraber 19.07.2012 tarihinde Maykop ulusal Müzedeki Çerkes Toplumu sosyal sınıflar ile ilgili tablo üzerine ortak çalışmamız.; Kuşhan Bi Anzor, Kabardin-Balkar Cumhuriyeti Nalçik Ensitütüsünde Tarih Doktoru, Kabardey kabilesi Kuşhan Bi sülalesine mensup, 1966 doğumlu 21.07.2012 tarihindeki Hüsnü Işık'ın (Anzor'un açıklamalarının tercümesini de yaparak çalışmamızda katkıda bulunmuştur.) bürosunda 21.07.2012 tarihinde yapılan görüşmede Çerkes sosyal sınıfları için şöyle demiştir: pıışı/prens/kinyaz toprak üzerinde hakim olan ve sözü geçen kişiydi. Askeri ve idari baştır. Pıışço sınıfı: Pıışının güvenliğini sağlayan askerler, asil olmayan yani vork olmayan sınıftan seçilirdi. Beygol: Pıışının vergi tasildarlığını yaparlardı. Beslen vork: Pıışının askerleridir. Özgür köylüler toprağı işler ve “tın” isimli vergiyi pıışya verirlerdi. Şheşhuş: Azatlı köle. Pıışill (köle): Toprağı işler, çobanlık yapar, pıışının emirlerini yerine getirir; özgürlükleri olmayan, miras olarak kalan, alınıp satılabilen kölelerdir. Pıışillin iyi yaşaması pıışının vergilerini artırmaktadır. Vineut (köle): Savaş esirlerinden oluşurdu. Vineutların sayısı artınca ya bir üst sınıfa (pıışill) çıkarılırdı ya da pıışı tarafından satılırlardı.

olduğu gibi, babadan oğulla bir prensin topraklarını işler; savaş zamanı o prense bağlı olarak askerlik ederdi.¹⁵

Köleler: Toprak işçileridir. Bilinen manada köleliği ifade etmezler. Emrinde çalıştıkları toprak sahibi ile anlaşamazlar ise bir başkasının yanına geçme hakkına sahiptirler.

Kafkasya'daki sosyal sınıflaşmanın kendini gösterdiği en önemli yerlerden biri de toplantılardır. Milli meselelerini tartıştığı toplantılarda, önce han torunları, daha sonra Pşılar, vorkler ve en son da Thollkotllar yere oturur; daha alt seviyede olanlar, üstleri oturmamakça ayakta kalmaya devam ederler.¹⁶Sivas-Uzunyayla yöresine gelen Çerkeslerin, bu durumları aynen Kafkasya'da olduğu gibi sürdürdükleri görülmektedir.

Uzunyayla yöresinde iskân olunan Çerkes göçmenlerinden Kabardey ve Abaza kabileleri sosyal sınıflaşmayı uzun yıllar sürdürmüşlerdir. Uzunyayla yöresindeki Hatukoy ve Abzeh kabileleri ise sosyal sınıflaşmayı Kafkasya'da terk etmişlerdir. Bu nedenle Kabardey ve Abaza kabilelerinin Uzunyayla yöresindeki sınıf farkı nedeni ile yaşamlarına daha ayrıntılı bir şekilde bakmak gerekmektedir.

Osmanlı hükümeti tarafından Çerkes göçmenlerine tahsis edilen Uzunyayla'ya Pşılar da (Prens) gelmişlerdir. Uzunyayla'ya gelen Pşılar şunlardır: Hamirza, Haduşoko, Besleniko, Jambot, Missot, Mudar, Ajgeri, Atho ve Janhot'tur.¹⁷

Yukarıda isimlerini verdiğimiz pşıların Kabardey bölgesinde kendi isimlerini taşıyan köyleri yer almaktadır. Sivas-Uzunyayla'ya gelen dokuz pışı dışında Kabardey bölgesinde otuz dokuz pışı kalmıştır. Böylece Kabardey

15 Şövalye Taitbout De Mariny, Çerkesya Seyahatnamesi, (çev. A. Osman Erkan), İstanbul 1996, s. 39-40.

16 J. S. Bell, **a.g.e.**, s. 228.

17 Şogen Ali Şengil, Fehmi Tambay, İsmet Boran, Ömer Şengil, G.T 23.07.2012 Ankara, Nadire Bursa G.T 19.05.2012 Kayseri, Tabiş Murat, G.T 23.07.2012 Nalçık, Uzunyayla'ya gelen pşılar ile ilgili bilgiler vermişlerdir.

bölgesinde kırk yedi pışı olduğunu sözlü tarih çalışmaları sonucunda anlamaktayız.

ÇERKES TOPLUMUNDA KÖLELİK

Çok eski tarihlerden beri¹⁸ Çerkes kabilelerinin kölelere sahip oldukları¹⁹ bilinmektedir. Çerkes kabilelerinde köle sayısı zenginliğin bir ölçüsü olarak kabul edilmekteydi. Osmanlı Devleti'ne zorunlu göç ile gelen Çerkes kabileleri kölelerini de beraberinde Anadolu'ya getirmişlerdir. Fakat Çerkesler, zorunlu göç ile beraber Anadolu'ya gelmeden kısa süre önce Osmanlı Hükümeti Afrikalı ve diğer köle ticaretini yasaklamıştı.²⁰ Kölelik kurumunu ortadan kaldırmak için yapılan yasal düzenlemeler Osmanlı Devleti'ndeki köle alım satımını engellemeye yönelik önemli bir çalışmaydı. Tam Osmanlı'da köleliğin ortadan kaldırılmaya çalışıldığı sıralarda Çerkeslerin gelişi Osmanlı idaresini zor durumda bırakmıştı. Bu yüzden Osmanlı Devleti'ne göç sonrasında

18 Karadeniz'de köle ticareti Osmanlı Devleti'nden önce yapılmakta idi. Kuzeyin insanları Ruslar, Slavlar, Çerkesler, Alanlar Ortadoğu pazarlarında ve İtalyan şehir devletlerinin köle pazarlarında rağbet görüyorlardı. Karadeniz'de köle ticareti 1204 4. Haçlı seferinden sonra sistemli hale gelmiştir. Zübeyde Güneş Yağcı, "16. Yüzyılda Kırım'da Köle Ticareti", **Karadeniz Araştırmaları**, s. VIII, (Kış 2005), s. 12.

19 Kefe başta olmak üzere Kefe gümrük bölgesi içinde yer alan Azak, Taman, Anapa, Kefe gibi limanlar Osmanlı öncesinde de Karadeniz köle ticaretinde önemli bir yere sahipti. Köle ticareti Osmanlı öncesi İtalyan tüccarlar tarafından organize edilmekte olup Mısır Memlük Devleti başta olmak üzere Avrupa pazarlarında Rus, Çerkes, Tatar asıllı kölelerin sayısı oldukça yekün tutmaktaydı. Karadenizin Osmanlı hâkimiyetine geçişiyle birlikte diğer ticari metalar gibi köle ticaretinin kontrolü de Osmanlı Devleti'ne geçti. Habiçoğlu, **a.g.e.**, s. 46-47, 169-171; Zübeyde Güneş Yağcı, "İstanbul Gümrük Defterlerine Göre Karadeniz Köle Ticareti (1606-1607)", **History Studies**, vol. III/2, (2011), s. 375.

20 Mustafa Reşit Paşa'ya Afrikalı köle ticareti konusunda girişimde bulunan Straford de Redcliffe'ye durumun Meclis-i Vükela'da görüşüleceği bilgisi verilmiştir. 17 Ocak 1857 tarihinde ise zenci köleliğin kaldırılması ile ilgili ferman ilk olarak Trablus valisine gönderilmiştir. EHUD R. TOLEDANO, **Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890**, İstanbul 2000. s. 114-115; HAKAN ERDEM, **Osmanlıda Köleliğin Sonu 1800-1909**, (çev. Bahar Tırnakçı), İstanbul 2004, s. 138.

Çerkeslerin köle sahipliğini devam ettirmesi, hem Çerkes kabilelerini hem de Osmanlı Devleti'ni köle sorunuyla yeniden karşı karşıya getirmiştir.

Uzunyayla yöresinde Osmanlı Hükümeti tarafından Çerkes göçmenlerin toplu bir şekilde iskân edilmeleri Çerkes kabilelerinin sosyal sınıflaşmalarını Uzunyayla'da daha rahat sürdürmelerine olanak vermiştir. Uzunyayla yöresindeki Çerkes kabileleri, Kafkasya'da sahip oldukları köleleri ile beraber Uzunyayla'ya gelmişlerdir.²¹ Uzunyayla köylerinde Çerkeslerin en kalabalık

21 Mesudiye kazasına bağlı Hurşidabad karyesinde iskân olunan Canbolat Bey takımı 11 hane ve 70 nüfusa sahipti. Toplam nüfus içerisinde üçü kadın olmak üzere toplam on üç köle vardır. s. 1-2, Mesudiye kazası Kafırviran karyesine iskân olunan Kanbardey kabilesinden Mehmet Bey takımı otuz hane iki yüz elli beş nüfustur. Bu nüfustan on iki kadın olmak üzere toplam yirmi altı köle vardır. s. 2-4, Mesudiye kazası Kaftangiyen karyesine gidecek olan Şukara Bey takımı yirmi sekiz hane yüz otuz sekiz nüfustur. Bu nüfus içinde on üçü kadın olmak üzere toplam yirmi beş köle vardır. s. 6-8, Aziziye kasabasına bağlı Karagöz kışlağında bulunan Kabardey kabilesinden Almirza Bey takımı yüz on bir hane sekiz yüz yirmi altı nüfusa sahiptir. Bu nüfus içinde yirmi üç kadın olmak üzere toplam elli yedi köle bulunmaktadır. s. 14-24, Aziziye kasabasına bağlı Boran kışlağında iskân olunan Kabardey kabilesinden Mehmet Bey takımı yirmi hane iki yüz elli iki nüfusun içinde yedi kadın olmak üzere toplam yirmi dört köle vardır. s. 30-33, Mesudiye kazası Kızılçevlik karyesinde iskan olunan Kabardey kabilesinden İbrahim Ağa takımı yirmi bir hane yüz altmış yedi nüfusa sahiptir. Bu nüfus içinde sekiz kadın olmak üzere yirmi bir köle yer almaktadır. s. 35-36 Aziziye kasabasına bağlı Karaboğaz kışlağında Altikesek kabilesinden Yakup Ağa takımı altı hane kırk beş nüfusa sahiptir. Bu nüfustan ikisi kadın olmak üzere toplam beş köle bulunmaktadır. s. 49-50; **BOA. ML. MSF d.**, No: 15924. Pınarbaşı Karaboğaz kışlasına yerleşen Kabardey Aslan Tok takımı yirmi üç hane yüz altmış yedi nüfustan altısı kadın olmak üzere toplam yirmi bir köle bulunmaktadır. s. 88-9, Aziziye kasabasına bağlı Karaboğaz kışlağında İskân olunan Altikesek kabilesinden İlyas Ağa takımı on dört hane altmış nüfustan meydana gelmektedir. Bu nüfusun altısı kadın olmak üzere toplam on yedi köle içermektedir. s.91-92, Aziziye kasabasına bağlı Potuklu karyesinde iskan olunan Pışımaf Bey takımı yüz dokuz hane sekiz yüz elli bir nüfustan meydana gelmektedir. Bu nüfusun on altısı kadın olmak üzere toplam otuz üç köle içermektedir. s. 96-107. **BOA. ML. MSF d.**, no: 16636, Potuklu karyesine iskan olunan Pışımaf Beyin durumu hükümet ve Muhacirin Komisyonu tarafından takip edilmekteydi. **BOA. BEO. NGG. d.**, no: 761 Kayıt Sıra No: 7 (8 Temmuz 1863).

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'ne Çerkesler ve Kölelik

kabileleri olan Kabardeyler ve Abazalar, sosyal sınıflaşmayı en iyi yürürlüğe koyan kabilelerdir. Kabardeyler ve Abazalar sahip oldukları köleler vasıtası ile tüm işlerini yaptırılmışlardır. Kölelerin alım satımı Uzunyayla Çerkeslerinde sık görülen bir vakadır. Uzunyayla kölelerine, Vineutlara²² bakış, diğer Çerkeslerde olduğu gibidir. Yani vineutlar alınıp satılabilen, takas olabilen, miras kalabilen mallar gibiydi denilebilir.

Uzunyayla'da yaptığımız görüşmelerde anlatılanlardan yola çıkarak, Uzunyayla'da yaşayan Çerkes kabilelerine ait kölelerin haklarının neler olduğunu şu şekilde açıklayabiliriz. Yapılan görüşmelerde köleler ile ilgili en belirgin sonuç, kölelerin, yaşama, evlenme, çalışma, yeme-içme²³ gibi tüm insani hakları köle sahibi bey tarafından belirleniyordu.

Uzunyayla köylerinde köle sahibi olan beylerden kölelerine çok iyi davrananlar olduğu gibi, kölelerine çok aşırı derecede zulmedenlere²⁴ de tesadüf edilmekteydi. Bunun yanında Uzunyayla'daki Çerkeslerin günümüzde dahi kimin hangi sülaleye mensup olduğu çok iyi bilinmektedir. Bir de Çerkes köle takımından gelenler hangi eğitim almış olurlarsa olsunlar, hangi mesleği yaparsalar yapsınlar, mali güçleri çok iyi de olsa yine Uzunyayla Çerkesleri

22 Fehmi Tambay, G.T 23.07.2011 Ankara. Pışıltlar (özellikle vineut köleler), aynı kapıdaki davarlar gibi alınıp satılırlardı.

23 Ali Şengil; İsmet Boran; Fehmi Tambay; Ömer Şengil G.T 23.07.2011 Ankara, Köleler beyin emrinde çalışır, bey ne derse köle yapmaya mecburdur. Kölenin beni giydirin bana yedirin şunu içirin deme hakkı yoktur. Bey ne yedirir, içirir, giydirir ve ne derse odur. Bu kölelerin yaşamı beyin vicdanına kalmıştır. Vicdansız bey çıplak bırakır, bey vicdan sahibi ise giydirir, kendi yediğinden yedirir ve evlerinde kardeş gibi bakar. Eğer bey vicdansız ise köpeğe davrandığı gibi davranır. Kölelerin isteme hakkı yoktur. Balkan harbi, I. Dünya Savaşı ve Cumhuriyet ile kölelik Uzunyayla'da ortadan kalktığını Ömer Şengil görüşmede ilave etti.

24 Ali Şengil, G.T 23.07.2011, Aşağı Potuklu köyünden Abazaların İsmailiko kölesini odun getirmeye göndermiş, kölenin getirdiği odunlar yaşamış. Yaş odun getirdi diye İsmailiko köleyi ahıra götürmüş ve mih ile kulaklarını ahırın direklerine çakmış. Adamı gördüm ben kulakları delikti. İki kulağında ben çocukken iyi hatırlıyorum çevredekiler bu iki kulağı delik olan köleye bu İsmailiko'nun delikleri diyorlardı.

tarafından köle olarak görülmekteydiler. Mesela, İsmail Berkok Paşa²⁵ ile ilgili anlatılanlar, bu duruma en güzel kanıttır.

Çerkeslerde bir kişi köle doğmuşsa köle olarak ölürdü. Bu köle takımından gelen kişinin köleliği ancak ölümü ile son bulmaktaydı. Bu durum, diğer Kafkas halklarından, Çerkeslerin “ayıt edici” yönüdür. Bu düşünce nedeniyle Anadolu’da Çerkes kabilelerinin kölelik meselesiyle bağlantılı olarak bazı sorunlar yaşanmıştır. Bu sorunlar: Çerkes kölelerinin ayrı yerlere iskânı,

25 Kaynak kişi 1(bu bilgileri verenlerin özel ricasıyla kaynak kişi 1 ve kaynak kişi 2 olarak isimlendirdik. Bu kişilerin kimlik bilgileri ve ses kayıtları elimizde mevcuttur.) , İsmail Berkok Türkçe adı Yağlıpınar olan Çerkesce ismi ise Jarştey olan Sone ailesinin(prens ailesi) kölesidir. Sone ailesinden bir kişi İsmail Berkok’u alıp İstanbul’a götürüyor, sevap olsun diye okutmak istiyor. Bu olayı Pınarbaşı’ndaki tüm büyüklerden dinledim. Soneler büyük zengin bir ailedir. Bu sonelere mensubu olan kişi Berkok’u okutmak için götürmüştür. İstanbul’da sarayda bulunan Abuk Ahmet Paşa ve Abuk Kamil Paşa’ya Berkok’un getiriliş amacı anlatılıyor. Abuk Ahmet Paşa ve Abuk Kamil Paşa bu köle çocuğunu okutuyorlar (kaynak kişi 2 ise Abuk Ahmet Paşanın Uzunyayla’ya geldiği bir gün İsmail Berkok’u beğendiğini ve başarılı olan bu fakir çocuğu okutmak amacıyla İstanbul’a götürdüğünü söyledi. Ayrıca Abuk Ahmet Paşa’nın hiç evlenmediğini ve çocuğunun omaması nedeniyle Abuk Ahmet Paşa tüm mal varlığını ve silahlarını İsmail Berkok’a bırakmıştır. Fakat kaynak kişi 2 babası tarafından İsmail Berkok’a miras bırakılan silahları ona vermediğini söyledi. Hatta bu silahları isteyen Berkoka babam madem sana silahları verdi neden ölmeden önce vermedi diyerek bu silahları Berkok’a vermedi. Hatta aracılar aracılığı ile Abuk Ahmet Paşa’ya ait bir silahı babamdan isteyen Berkok’un bu isteği de reddedilmiştir dedi). Askeri okulda okuyan bu köle çocuğu tuğgeneralliğe kadar yükselir ve askeriyeden emekli olur. Demokrat Parti zamanında Milletvekilliği yapan İsmail Berkok daha sonra hastalanır ve Londra’da vefat eder. İsmail Berkok subay olduğu zamanların birinde Uzunyayla’ya gelir. Uzunyayla o zamanlar Uzunyayla olduğu (Çerkes kültür ve sosyal yaşamının en üst seviyede yaşandığı zaman) zamanlardır. Berkok resmi kıyafetler ile Uzunyayla’da bir haşşe gelir. Çerkeslerde misafirlilik önemli olduğu için haşşe gelen Berkok’a başköşe gösterilir. Berkok ise orası benim yerim değil diyerek, kapının hemen girişine oturur. İsmail Berkok köle takımına mensup olması nedeni ile Uzunyayla’daki sert kânunlarla idare edilen sosyal sınıflaşma karşısında askeri görev ve rütbesi hiçbir şey ifade etmemiştir. Çünkü general olan Berkok Uzunyayla’da köle takımının mensubudur.

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'ne Çerkesler ve Kölelik

Çerkes kölelerinin miras kalması, kölelerin hürlük iddiası, kölelerin azat edilmesi, Çerkes kölelerinin çalınmasıydı.

1- Çerkes Kölelerinin Miras Hukuku

Çerkesler, Kafkasya'da olduğu gibi Anadolu'da da kölelerini alıp satmışlardır. Çerkes beylerinden biri öldüğü zaman, ölen beye ait olan bütün mal varlığı mirasçısı olan çocuklarına veya akrabalarına kalmaktaydı. Çerkes köle ve cariyelerinin sahipleri öldüğü zaman, bu köle ve cariyeler de, ölenin çocuklarına ya da kardeşlerine diğer malları gibi miras kalmaktaydı. Böylece köle ve cariyelerin sahipleri ölse bile bu köle ve cariyelerin esaretleri devam etmekteydi.

Çerkesler kölelerin miras kalmasından dolayı yaşadıkları sorunların çözümü için hükümete müracaat etmekteydi. Mesela, bazı Çerkes göçmenleri kendilerine miras kalan kölelerin verilmesi için Muhâcirin Komisyonuna dilekçe vermişlerdir. Bu dilekçelerin birinde Hüseyin isimli göçmen, Kafkasya'dayken kardeşlerine ait, Bedik ve Canbolat isimli kölelerin durumunun çözülmesini istemiş; adı geçen kardeşlerinin ölmesi nedeniyle annesi dışında varisi olmadığı için bir hane yedi nüfus olan kölelerin annesine verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu köleleri, İlyas isimli bir kişinin alarak Kayseri'ye gönderdiği ve Hatukoy kabilesi beylerinden Cangeri Bey takımı ile beraber iskân edilmek üzere olduklarını; fakat yaşamları gereği bu kölelerin annesine verilmesi gerektiğini komisyona yazmıştır. Muhâcirin Komisyonu köle oldukları için istekte bulunulan kişilerin şer'i mahkemeye çıkarılarak, köleliklerinin ispat edilmesi durumunda gerekli işlemlerin yapılmasını Kayseri'de Kaymakam Halil Bey'e yazmıştır.²⁶

26 **BOA., A.MKT. DV.**, 220/25 (7 Nisan 1862 Muhacirin Komisyonundan Kayseri Kaymakamı Halil Bey'e Şukka); **BOA., MVL.**, 558/87 (1 Şubat 1868); Ayrıca bk. Çerkeslerden gelen bir başka dilekçede, İzmir'e bağlı Aydın sancağından iskân olunmuş olan Çerkes Beylerinden Şahin Geriy'in vefatı üzerine oğlu Aslan Pışımaf kendisine usul gereği verilmesi gereken köleler ile ilgilidir. Aslan Pışımaf dilekçesini Muhacirin Komisyonuna vermiştir. Dilekçede özetle Çerkes göçmenlerinden Aslan Pışımaf Bey babasının ölümü ile beraber kendisine miras kalmış olan köle ve

Çerkes köle ve cariyelerin, sahipleri öldüğü zaman varislerine miras kaldığı, bazen başka bir ailenin el koyduğu da olmuştur. Nitekim Çerkes göçmenlerinde Ubıh kabilesinde Baruken(?) isimli kadın göçmen, babasından kendisine miras kalan kölelerine, Ubıh kabilesinden Canik sancağına bağlı Bafra'da oturan Hacı Bekmirza, Kumcağız'da oturan oturan Hacı Elhas ve Kavak'ta ikamet eden Berzik Hacı Erikoğlu(?) Abuziş(?) Adlı kişilerin beraberce köle ve cariyelerine el koyarak aralarında paylaştıklarını ifade etmiştir. Ayrıca ismi geçen bu Çerkes göçmenlerinin cariyelerine kötü davrandığını da belirtmiştir. Çerkes Baruka, miras kalan kölelerin ve cariyelerin kendisine verilmesini hükümetten talep etmiştir. Durum Meclis-i Vâlâ tarafından Muhâcirin Komisyonuna yazılmış ve bu altı nüfus köle ve cariyelerin Şer'i mahkemeye²⁷ çıkarılarak alınacak karara göre işlem yapılması emredilmiştir. Osmanlı idaresi böylece Çerkes kölelerin özgürlüklerini elde etmesi için Şer'i mahkemeleri bir özgürlük kapısı olarak işaret etmiştir.

Çerkes göçmenleri arasında aileden kalan mirasın paylaşımında da sorunlar çıkmaktaydı. Bu sorunlardan birini de Çerkes göçmenlerinden Abaza Altıkeseş Kabilesinden Firdevs isimli göçmen yaşamıştır. Adı geçen göçmen kardeşi ile kendisine kalan mirasın paylaşımında yaşanan sorunun çözümü için Osmanlı idaresinden yardım istemiştir. Firdevs isimli göçmen, anne ve babasının ölümünden sonra kardeşi İshak ile kendisine miras olarak mal, hayvan, on altı nüfus köle ve cariyenin kaldığını; fakat bu mallar mahkemede paylaşım aşamasında iken kardeşi İshak'ın kabilesiyle beraber Yozgat tarafına gitmiş

cariyeleri ile ilgili yaptığı tasarruftan dolayı kendisine müdahale edildiğini şikâyet konusu yapmıştır. Aslan Pışımaf Bey miras olarak kendisine babasından kalan on yedi köle ve cariyeyi satmak istemiştir. Yapılacak olan bu köle satışına müdahale edilmesi Çerkes Pışımaf'ı rahatsız etmiştir. Rahatsızlığını Muhâcirin Komisyonuna ileten Çerkes Aslan Pışımaf'ın şikâyeti Muhâcirin Komisyonu tarafından Meclis-i Vâlâ'ya havale edilmiştir. Meclis-i Vâlâ köle alım satımı için gerekli kaideleri belirleyerek ve Çerkeslerin Osmanlı sınırlarında iskân oldukları mahallerdeki devlet memurlarına alınacak tavrın ne olacağını yazarak soruna çözüm getirmiştir. **BOA. MVL.**, 622/69 (21 Ocak 1862); **BOA. A. MKT. MHM.**, 237/38 (12 Ekim 1861 Sâdaret'ten Muhâcirin Komisyonuna Tezkire).

27 **BOA. MVL.**, 563/56 (18 Nisan 1868).

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'ne Çerkesler ve Kölelik

olduğundan, miras ile ilgili davalarının sonuçlanmadığını yazmıştır. Muhâcirin Komisyonu, Abaza AltıkeseK Kabilesinden olan bu iki kardeş göçmenin miras olarak kalan mal ve kölelerinin paylaşımı ile ilgili sorunlarının çözümü için Ankara Mutasarrıfını görevlendirmiştir.²⁸

Osmanlı Devleti'nde Çerkes göçmenlerinin köle meselesi daima gündemde kalmıştır. Bu meseleyi gündemde tutan sebeplerin başında, kölelerin mal ve eşya gibi miras olarak kalması gelmekteydi. Kabardey kabilesinden Bekir Efendi'nin kölesi olan Kasır Osman'ın hükümete verdiği dilekçe de, kölelerin miras olarak kaldığına başka bir örnektir. Dilekçede Bekir Bey ile beraber Amasya'da Kutu köyüne iskân olunmuş olan kölelerin yaşam mücadelesi beylerinin ölümü ile daha zor bir hal almıştır. Çerkes Kabardey kabilesi beylerinden Bekir Bey vefat edince bütün mal, eşya ve köleleri varisi olan Uzunyayla yöresinde yaşayan Ali Bey'e kalmıştır. Ali Bey'e miras olarak kalan mal, eşya ve köleleri Uzunyayla'ya götürmek istemiştir. Amasya'da belirli bir mal varlığına ulaşmış olan Bekir Beyin kölelerinin duruma karşı çıkması Uzunyayla'dan gelen Çerkes göçmenlerinden Kabardey kabilesinden Bekir Bey'in varisi Ali Bey'in şiddet kullanmasına sebep olmuştur. Kabardey göçmenlerinden Ali Bey'in göçmenlere yapmış olduğu bu baskı ve zorlama, kölelerin Amasya mutasarrıfından yardım istemesine sebep olmuştur. Bekir Bey'in kölelerinin şikâyeti üzerine Ali Bey muhakeme edilmeye başlanmış; muhakemenin ikinci günü Bekir Bey'in amcası Ali Bey kendisine Bekir Bey'den kalan mal ve eşyalar ile beraber kölelerin de mal ve eşyalarını alarak Uzunyayla'ya kaçmıştır. Bekir Bey'in kölelerinden Kasır Osman, Ali Bey tarafından kendilerine ait tüm malların alınmasından dolayı açığta

28 **BOA. A. MKT. DV.**, 160/92 (12 Haziran 1860 Firdevs İsimli Göçmeden Muhacirin Komisyonuna Arzuhal); ayrıca bk. Çerkes göçmenlerinden ve Kabardey kabilesinden Ganimet isimli göçmen İstanbul'da vefat eden babası Ömer Efendi'den kalan cariye ve nakitlerin Aziziye'de oturan biraderi-Esad ve ishak tarafından alındığı ve kendisine mirastan herhangi bir şey vermediğinden hakkına düşen payı istemektedir. Yine Çerkes göçmenlerinden Akvas hatun kendisine kalan Aziziye'dekiş cariyelerini istemektedir. **BOA. BEO. AYN. d.**, No: 909 Kayıt No: 450 (9 Şubat 1871) s. 30.

kaldıklarını ve bu yüzden beş nüfus ile Bolu'ya geldiklerini, ayrıca bütün paralarını yollarda sarf ettiklerini anlatmıştır. Kendilerine ait olan eşyaların Ali Bey'den alınmasını ve kendilerine verilmesini talep etmiştir. Hükümet, dilekçede belirtilen durumun çözülmesi için Muhâcirin Komisyonu'na ve Amasya Mutasarrıfına gerekli işlemlerin yapılmasını yazmıştır. Durumun Çerkes göçmenlerinden köle olan Kasır Osman'ın dilekçede izah ettiği gibi ise bu kölelere ait mal ve eşyaların Uzunyayla'da bulunan Ali Bey'den alınarak ilgili kişilere verilmesi yolunda hareket edilmesi emri verilmiştir.²⁹

Osmanlı Hükümeti, Çerkes kabilelerinin sosyal yaşamının önemli bir parçası olarak yer tutan kölelerin miras kalması meselesine oldukça mesafeli yaklaşmıştır. Bu yaklaşımın en önemli sebebi hükümetin Çerkes asilzadelerinin devlete karşı olumsuz bir tutum sergilemelerini istememesi idi. Bu yaklaşımı hükümetin kölelik ile ilgili sorunların çözümünü ertelemesinden ve Çerkes köleleriyle ilgili sorunlara karşı aldığı çekimser tavrından anlamaktayız.

2- Çerkes Kölelerin Ayrı Yerlere İskân

Osmanlı Devleti'ne diğer göçmenler gibi sığınan Çerkes köleler ve cariyeler, geldikleri yeni ülkede ait oldukları sosyal sınıftan kurtulmaya çalışmışlardır. Bu da göçün yeni bir kimlik kazanmaya yol açtığını göstermektedir. Kafkasya'da köle ve cariyeye sınıfında yer alanlar göç olayını fırsata çevirerek -hem sahiplerinden hem de sosyal sınıflarını bilenlerden- başka yerlere firar etmek yoluyla hürriyetlerini ele geçirmişlerdir. Ayrıca Anadolu'ya geldiklerinde köle takımından olmadıkları yönünde şahitler ile hürriyetlerini elde etmeye çalışmışlardır. Bazen fırsat bulduklarında bey veya sahiplerinden ayrı bir mahallede iskân olunmaya çalışmışlar, bazen de köle ve cariyeye sahibi olan Çerkes beyleri köle ve cariyelerin kendi iskân oldukları yerlerde bu köle takımının iskân olmalarına izin vermemişlerdir.³⁰ Kölelerin ayrı yerde iskân edilmelerini istemişlerdir. Osmanlı Devleti kendisine iltica eden tüm Kafkas göçmenlerini hür olarak görmekteydi. Onların eski vatanlarında sahip

29 BOA. MVL., 526/76, (28 Aralık 1866).

30 Hakkı Kurmel, G.T 17.05.2011 İstanbul.

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'ne Çerkesler ve Kölelik

oldukları sosyal sınıflaşmayı Anadolu'da sürdürmelerini istememiştir. Çünkü tüm göçmenler Osmanlı Devleti'ne ayak basmaları ile beraber eşit statüde vatandaşlığa kabul edilmiştir. Ayrıca Çerkeslerin sosyal sınıflaşmalarını Osmanlı'da sürdürmeleri Osmanlı hukukuna uymamakta idi.

Anadolu'da iskân olunan Çerkes göçmenlerinden bazılarından kendilerine ait olan köle ve cariyelerinin iskân yerlerinin dışında yerleştirilmelerine karşı çıkanlar da olmuştur. Düşük cümle. Bu yüzden bu göçmenler, köle ve cariyelerinin kendilerinin iskân mahallerine yerleştirilmelerini istemişlerdi. Bu duruma benzer bir sorun yaşayan Çerkes göçmenlerinden Çarşamba kazasına yerleştirilmiş olan Seluh isimli göçmen, dilekçesinde köle ve cariyelerinin göç esnasında Rumeli tarafına, Vize'ye gönderildiğini, orada iskân olduklarını yazmıştır. Seluh, sekiz nüfus köle ve cariyelerinin Çarşamba'ya gönderilip kendisine teslim edilmesini Muhâcirîn Komisyonu'ndan ve mahalli idarecilerden istemiştir. Çerkes göçmeni Seluh'un bu dilekçesi, Meclis-i Vâlâ'da değerlendirilmiş ve Meclis-i Vâlâ Edirne vilayetine bu dilekçeye göre yapılması gerekenleri yazmıştır. Buna göre; Çerkes Seluh'un sekiz nüfus köle ve cariye talebinde bulunduğu, bu kişilerin köle ve cariye olup olmadığının araştırılması, mahkemede köle oldukları anlaşılır ise bu kişilere verilmiş olan hane ve arazi var ise bunlardan alınarak diğer göçmenlere verilmesi istenmiştir. Ayrıca bu kişilerin köle olması durumunda Çarşamba'ya gönderilmesi, bu kişilerin köle ve cariye olmadıkları anlaşılır ise durumun Meclis-i Vâlâ'ya³¹ yazılması emredilmiştir.

Göç sırasında göçmenlerin yaşadıkları bazı sebeplerden dolayı kölelerinin Osmanlı topraklarında farklı yerlere iskân edildikleri olmuştur. Mesela, Anadolu'ya gelen Çerkes göçmenlerinden Mehmet Emin adlı kişi, verdiği dilekçede kendisinin daha önceden Osmanlı Devleti'ne devlet hizmetinde bulunmak için geldiğini; Abaza tarafında babası, amcası ve bir takım kölelerinin kaldığını, daha sonra onları almak için Abaza'ya gittiğini; fakat gittiğinde Rus Devleti tarafından tutularak hapsedildiğini ifade etmiştir. Çerkes Mehmet

31 BOA. MVL., 565/1 (28 Nisan 1868).

Emin hapis durumundayken, sekiz nüfus köle ve cariyeleri, Merşanzade Şerif Bey kabilesi ile Varna tarafına gitmiş ve burada iskân olunmuşlardır. Sekiz nüfus köle ve cariyelerinin Varna'da iskân olunduklarını öğrenen adı geçen göçmen, hapisten çıktıktan sonra ailesiyle İzmit'te iskân olduğunu belirtmiştir. Varna'ya gitmiş olan sekiz nüfus köle ve cariyesinin İzmit'e nakledilerek kendisine teslim edilmesini istediği dilekçesi kölelerin farklı yerlerde yerleştirilmesine bir örnek teşkil eder. Dilekçedeki istek Meclis-i Vâlâ'ya intikal etmiştir. Meclis-i Vâlâ'da müzakere edilen bu konunun, iskân memuru ve İzmit Mutasarrıfı tarafından araştırılması ve alınacak neticenin Meclis-i Vâlâ'ya³² tekrardan yazılması istenmiştir.

Çerkes göçmenlerin göç etmesi Anadolu'da çok fazla göçmenin birikmesine sebep olmuştur. Osmanlı Hükümeti bu gelen göçmenleri bir an önce daimi iskân bölgelerine sevk etmiş; göçmenlerin sevki sırasında bazı köleler de sahiplerinden ayrı olarak bir göçmen kafilesine takılıp iskân olunmuşlardır. Muhâcirîn Komisyonu'na kayıp olan kölelerinin bulunması, sahiplerinin yerini tespit ettiği kölelerinin kendilerinin bulunduğu yere gönderilmesi, bu kölelerin kendilerine teslim edilmesini içeren çok sayıda dilekçe verilmiştir. Bu dilekçelerden birinde Çerkes göçmenlerinden Hatukoy Kabilesinden olan Mihrihan isimli göçmen kadına aitti. Hatukoy kabilesinden Mihrihan hatun, Tophane Karabaş mahallesinde misafir olarak otururken iki nüfus kölesinin Uzunyayla tarafına sevk edilen göçmenlerle beraber gittiğini anlatmıştır. Uzunyayla tarafına kendisinden habersiz olarak giden bu kölelerinin vekil olarak göndereceği İsmail Efendi'ye teslim edilmesini, durumun Kayseri Kaymakamı'na iletilmesini içeren dilekçesini Muhâcirîn Komisyonu'na göndermiştir. Muhâcirîn Komisyonu, Çerkes göçmenlerinden Hatukoy kabilesinden olan Mihrihan hatunun Kürlav? ve Caduc? isimli iki kölesinin durumunun araştırılmasını ve yapılan araştırma sonucunda bu kişilerin köle olup olmadığının da ortaya çıkarılmasını mahalli idarecilerden istemiştir. Muhâcirîn Komisyonu, eğer bu kişiler köle ise bunların Mihrihan'ın vekili

32 **BOA. MVL.**, 522 /107, (6 Ocak 1868); **BOA. A. MKT. MHM.**, 264/63, (16 Mayıs 1863).

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'ne Çerkesler ve Kölelik

olan İsmail Efendi'ye teslim edilmesini durum ile ilgili gelişmelerin de tarafına iletilmesini Kayseri Kaymakamından istemiştir.³³ Böylece bazı Çerkes köle sahiplerinin kölelerin kendilerinden ayrı olarak iskân edilmesini ve köleler ile eşit statüde değerlendirilmeyi hükümet ve yetkili iskân memurlarından isterken; bazı Çerkesler ise sahip oldukları kölelerinin bulunmasını Osmanlı Hükümeti'nden istemiştir.

3- Köle Tüccarları

Kafkasya'dan Anadolu'ya göç eden halkların köle ve cariyeleri bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin daha yeni yasakladığı esir ticareti Kafkas göçmenlerinin gelişyle beraber yine hareketlendi. Göçmenlerden ailesini kaybedenler, kaybolanlar, Kafkasya'da köle sınıfında olanlar, yetim kalan çocuklar ve bunun gibi kimsesiz kişilerin oluşu esir tüccarlarının iştahını kabartmaktaydı. Esir tüccarları bu durumu bir fırsata çevirmişler ve köle alım satımında kar sağlama yoluna gitmişlerdir.

Çerkes göçmenlerinden köle ve cariyeye olanlar dışındaki hür insanların da savunmasız kalmasından dolayı köle ve cariyeye olarak satıldıklarına şahit olmaktadır. Çerkes köle ve cariyeleri alım satım işi, Çerkes göçmenlerinin içindeki esirciler tarafından da yapılmaktaydı. Mesela, esir tüccarlarından Çerkes Mustafa ile ortağı Mustafa arasında cariyeye yüzünden tartışma meydana gelmiş; ikisi arasında cariyeye yüzünden meydana gelen kavga sonrasında, adı geçen iki kişi bu cariyeyi görmek amacıyla hapisane görevlilerinden izin almaya çalışmışlardır.³⁴ Böylece Çerkes göçü Osmanlı Devleti'nde hem köle meselesini hem de kölelerden istifade eden esirci takımını canlandırmıştır. Esirci takımının Osmanlı Devleti'nde varlığı bilinmekle beraber, son dönemlerde kölelik ve esirci takımıyla ilgili alınan yasal tedbirlerle esir ticareti

33 **BOA. A. MKT. UM.**, 549/80 (24 Mart 1862 Mihrihan Hatundan Muhacirin Komisyonuna Arzuhal, Muhacirin Komisyonundan Kayseri Kaymakamına Şukka).

34 **BOA. A. MKT. NZD.**, 202 /88; Ayrıca bk. Esirci takımından Osman Ağa tevkif edilen köle ve cariyeleri hakkında dilekçe vermiştir. **BOA. BEO. NGG. d.**, no: 761 Kayıt Sıra No: 44 (29 Haziran 1865).

durdurulmaya çalışılmıştır. Fakat Çerkesler içerisinde de bizzat köle satışı yapıldığı için esir tüccarları bu noktada destek bulmuş ve faaliyetlerine devam etmiştir.

4- Kölelerin Azat Edilmesi

Çerkes kölelerinin durumu ile ilgili tüm kararları verme yetkisi köle sahibi olan Çerkes Beyi'ne aitti. Çerkes kabilelerinde köle ve cariye sahibi olan beyler dilerse köleleri azat ederek hürriyetlerini³⁵ verebilirdi. Azat edilenlerin hürriyetleri bir daha ellerinden alınamazdı. Fakat arşiv belgelerinden bu uygulamanın dışında da hareket edildiğini, yani azat edilmiş kişilere tekrar köle ve cariye nazarı ile bakıldığını görmekteyiz. Mesela, medrese talebelerinden Çerkes göçmeni olan Mesudi isimli kişi *azatlıların* tekrar köleler gibi kullanıldığını hükümete verdiği dilekçesinde anlatmıştır. Sivas eyaletine yerleştirilmiş olan Çerkes göçmenlerinden ve Abaza Altıkese kabilesinden Doruk oğlu Almirza Bey takımının içinde bulunan İshak, zevcesi Fatma, oğulları Hayırlı, Kurban Ali ve Ali, kızları Samirhan ve Nasibhan isimli kişilerin köle ve cariye olarak görülmesi dilekçenin temel konusudur. Dilekçeden, yukarıda adı geçen yedi nüfusun Abaza Altıkese kabilesi Beylerinden Kütibiş Bace? isimli Bey'in köle ve cariyeleriyle, Kütibiş Bace tarafından azat edildiklerini anlamaktayız. Ancak bunları azat eden Kütibiş Bace'nin varislerinden olan Abdullah Bey'in bu kişilerin köle olarak hizmetinde bulunmalarını istemektedir. Azatlı olan ve hürriyetleri ellerinde bulunan bu yedi kişinin tekrar köle olarak ele alınmasına dair Şer'i bir kaidenin olmaması üzerine verilen dilekçede, Abdullah Bey'in bu kişilere uyguladığı şiddet ve baskının durdurulması istenmiştir. Bu kişilerin hür olduğuna dair Osmanlı mahkemelerince şahitler huzurunda verilen hürlük

35 Köleler sık sık azat ediliyorlar, bu azat edilen köleler istedikleri takdirde başka bir kabilenin kurallarına uyacaklarını ve paylarına düşen cezaları ödeyeceklerine yemin ederek söz vermeleri halinde o kabileye girebilirler. Her kabile, herhangi bir seçim olmadan yaşlılar tarafından idare edilir (Thamade). Evet, saygınlığın simgesi olan beyaz aksakal, toplantılarda ve diğer alanlarda hürmet ve öncelik verilmesini sağlayan tek güçtür. Bunun dışında kabilelerin fertleri tam bir eşitlik içinde bulunurlar. J. S. Bell, age, s. 125. Çerkeslerin kölelerini azat etmeleri hem Kafkasya'da hem de Anadolu'da, Uzunyayla'da, görülmüştür.

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'ne Çerkesler ve Kölelik

hakkının adı geçenlere verilmesi hükümetten talep edilmiştir. Hükümet durum ile ilgili değerlendirmede bulunarak, sahipleri tarafından azat edilmiş olan yedi kişinin Şer'i mahkemede, şahitler huzurunda hür olduklarını ispat etmelerini istemiş ve bunun yapılması ile de sorun çözüme kavuşturulmuştur.³⁶

Uzunyayla'da Çerkes kölelerin sahipleri tarafından azat edildiğini sözlü tarih çalışmaları sırasında anlatılan bir hikâye de teyit eder. Anlatılan bu hikâyede; Uzunyayla'da Musa ve Nogay isimli köleler azat edilmiştir. Bir başka hikâyeye göre ise köle takımından bir ailenin oğulları olan Hasan ve Hüseyin, Balkan savaşlarına gitmeden önce azat edilmişlerdir. Azat sonrasında Hasan ve Hüseyin'in anneleri sevinçten azat edilen çocuklarının başlarına beyaz bez sarmış, azat edildiler diye onları köyde gezdirmiştir. Hikâyeyi anlatan, "köle azat etmenin çok büyük mükâfatı ve büyük sevabı vardır"³⁷ demiştir. Bu hikâyelerden Uzunyayla'da azat edilen kölelerin başlarına anneleri tarafından beyaz bir bez sarılmasının, azadın ve temiz bir sayfa açılmasının sembolü olduğunu görmekteyiz.

5- Kölelerin Hürlük İddiası

Çerkes kabileleri kendi aralarında da cariyeye alım-satımı yapmaktaydılar. Çerkeslerin kendi aralarında yapılan bu alım satımlarda zaman zaman sorunlar meydana gelmiştir. Bu sorunlardan bir tanesi, satılan kölenin mahkemede hürriyetini ispat etmesiydi. Bir arşiv belgesine göre, Çerkes göçmenlerinden Mustafa isimli kişi yine Çerkes göçmenlerinden Bandırma'da yaşayan Çerkes

36 **BOA. A. MKT. NZD.**, 415/15 (27 Nisan 1862 Sâdaret'ten Muhacirin Komisyonu Tezkire).

37 Ali Şengil; G.T 23.07.2011 Babamın emriyle kölelerimiz azat oldular. İsmet Boran, G.T 23.07.2011 Yaşlı bir kölemiz vardı, gözleri görmüyordu. Torunu onu bizim eve getirdi. Annem o köle otursun diye bir minder koydu. Yaşlı köle bu mindere oturmadı. Yaşlı köle torununa bana bir sandalye getir, eğer bu mindere otursam arkadan gelenler başköşeye otururlar diye mindere oturmayı reddetmiş. Onun yerine oturak gibi bir şey istemiştir. Annem her yere oturabilirsin demişti. İsmet Boran'ın anlattığı bu yaşanmış olayda Çerkes kölelerin yaşlıları tarafından sosyal sınıfın yürütülmesinde sonraki nesil kölelere model oluşturduklarını göstermektedir.

Ömer Ağa isimli göçmenden bir cariye satın almıştır. Pembe isimli bu cariyeyi Çerkes göçmeni Mustafa 3700 kuruşa almıştır. Fakat bu cariye mahkemede hürriyetini ispat edince Çerkes Mustafa da cariye için ödediği 3700 kuruşunu Çerkes Ömer'den istemiştir. Bu durum Meclis-i Vâlâ'ya havale olmuş; Meclis-i Vâlâ'da müzakere edilen konu hakkında verilen karar gereği Çerkes Ömer'in köle alım satımından men edilmesi emredilerek, durum hükümet tarafından Muhâcirin Komisyonuna³⁸ yazılmıştır.

Çerkes göçmenlerinden bazıları kendilerine ait olan kölelerin taraflarına teslim edilmesi için Muhâcirin Komisyonundan yardım istemişlerdir. Bu tür isteklerde köle denilen kişiler mahkemeye çıkarılmaktaydı. Mahkeme sonucunda bu kişilerin köle ya da hür oldukları şahitler huzurunda belirlenmekteydi. Nitekim Çerkes Buruk isimli göçmen üç köle ve üç cariyenin kendi malı olduğunu ileri sürmüştü; ve bu iddiaya istinaden bu kişiler Şer'i mahkemede dinlenmiştir. İddia sahibi olan Çerkes Buruk, bu altı kişinin köle olduğunu ispat edememiş, iddia sahibi ve diğer esirci takımından olan işbirlikçileriyle -esirci Mustafa, İlyas ve İsmail – birlikte, köle olmadıklarını ispat eden göçmenlere silah göstererek onları tehdit etmişlerdir. Bu duruma sebep olan esirci takımı tutuklanmıştır. Hürriyetlerini ispat eden altı kişilik göçmen grubunun ise hür olduklarından diğer Çerkes göçmenleriyle beraber Anadolu'ya gönderilip iskân olunmaları için şehremanetine teslim olunmalarını ihtiva eden mazbata hükümet tarafından ilgili yerlere gönderilmiştir.³⁹

Osmanlı Hükümeti Çerkes göçmenlerinin köleleri ile ilgili olarak nasıl hareket edilmesi gerektiğini 22 Eylül 1865 tarihli bir emirname ile bir kaideye bağlamıştır. Bahsi geçen emirnamede, Çerkes kölelerinin hangi durumlarda satılabileceği belirtilmiş; köle olmadıkları iddiasında bulunanların bu durumu şer'i mahkemelerde ispat etmeleri durumunda, mahkemede bu kişilerin hür olduklarına dair Şer'i bir belge verilmesi belirlenmiştir. Bu şekilde Mentеш sancağında hürlük iddiasında bulunan göçmenlerin mahkemede hür oldukları⁴⁰

38 BOA. MVL., 537/71 (15 Haziran 1867).

39 BOA. A. MKT. MVL., 113/36 (14 Eylül 1859).

40 Çerkes kabilelerinin sosyal sınıfları içinde kölelerin olduğu ve bu kölelerin

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'ne Çerkesler ve Kölelik

şahitlerin şahadeti ile ispatlanmıştır. Fakat bu kölelerin sahibi olduğunu iddia eden Çerkes Ömer isimli göçmen, mahkemede şahitlik edenlerin hür olmadıklarını, onların da köle olduklarını ve bunların şahitliklerinin mahkeme tarafından kabul edilmemesini ısrarla istemiştir. Mahkeme, şahitlik eden göçmenlere tekrar ulaşamadıklarından dolayı hür olduklarını ispat eden bu göçmenlerin, köle olmadığı kararına varmıştır.⁴¹ Osmanlı Hükümeti, Çerkeslerin sahip oldukları kölelerinin, şartlar oluşunca azat edilmesini teşvik etmiş ve bu yaklaşımını şer'î mahkemeler aracılığıyla hayata geçirmeye çalışmıştır. Osmanlı Hükümeti, Çerkeslerdeki kölelik meselesinin çözümünü aynı zamanda Osmanlı Devleti ile Çerkes kabileleri arasındaki ortak payda

sahibinin isteği ile alınıp satıldığı bilinmektedir. Bazen de hür olan Çerkeslerin köle olarak satıldıklarını Çerkes Ahmet Raşid Ağa'nın verdiği arzu halde anlamaktayız. Çerkes Besleney kabilesine mensup olan Çerkes Ahmet Raşid, annesi ve iki köleleri ile beraber esirci İsmail Ağa tarafından satılmışlardır. Daha sonra bir fırsatını bulan Ahmet Raşid ve annesi hür olduklarını ispat ederek kendilerini köle olarak satanlardan şikâyetçi olmuşlardır. **BOA. A. MKT. UM.**, 502/5 (28 Eylül 1861 Çerkes göçmeni Pesi tarafından Muhacirin komisyonuna arzuhal, Muhacirin komisyonundan Bolu kaymakamına Şukka) Çerkes göçmenlerinde Persi isimli İzmit'te iskân olunan göçmen Muhacirin Komisyonuna kendisine satılmış olan cariye'nin hile yolu ile elinden alınarak kendisinin kandırıldığına dair dilekçe vermiştir. Dilekçe de göçten hemen sonra Bolu'da Şemseddin ve Sebuhan isimli kişiler kız kardeşi, anneleri Çıracı? Hatunun rızası ile, Rişe? İsimli göçmen kızı hür olmasına rağmen hayli kişinin ve özellikle Besni kabilesi sahibi İsa Efendinin hazır bulunduğu toplumda 7800 kuruşa kendilerine sattığını yazmıştır. Çerkes kızını Persi'ye satan yine Çerkes göçmenlerinden Şemseddin, Sebuhan ve anneleri daha sonra hile yolu ile mahkemeye başvurarak kardeşlerinin hür olduğu ilgili dilekçe vermişlerdir. Mahkeme de kendisine satılan cariye ailesine verilmiş ve bu adı geçen kişiler Çerkes Persi isimli göçmene 7800 kuruşluk senet vermişlerdir. Persi bu paranın kendisine verilmediği ya paranın ya da cariye'nin kendine verilmesini istemiştir. Muhacirin komisyonu dilekçe veren Çerkes Persinin durumunu Bolu kaymakamı Hamdi Efendi 'ye ileterek gerekli olman işlemlerin yapılması için yazı yazmıştır. **BOA. MVL.**, 635/14.

- 41 Şapsığ kabilesinden Uksuğ isimli kişinin Muhacirin Komisyonuna göndermiş olduğu arzuhalde köle cinsinden cariye'nin kendisine verilmesini istemiştir. Fakat mahkemede bu kişinin hür olduğunu ispat etmesi ile Muhacirin Komisyon Başkanı Osman Paşa durumu Şapsığ kabilesi göçmenlerinden Uksuğ'a yazmıştır. **BOA. MVL.**, 717/34, (28 Aralık 1865); **BOA. MVL.**, 514/62, (2 Aralık 1866).

olan “İslam dini” kurumlarında aramıştır. Hükümet Çerkes köleliğiyle ilgili yaptığı tüm yasal düzenlemeleri bu temele dayandırmıştır. Bu nedenle Osmanlı Hükümeti hürriyet iddiasında bulunan Çerkes kölelerinin iş ve işlemlerinin nasıl yürütüleceğini Tezkire-i Sâmiyye ile talimatnameye bağlanmıştır. Bu talimatnameye göre;

- Bundan böyle hürriyet iddiasında bulunanların takdim edecekleri arzuhaller İcra cemiyetine havale olunacaktır.
- Hürriyet iddiası ile İcra cemiyetine müracaat olduğu zaman Muhâcirîn Komisyonu denetiminde Çerkes göçmenlerinden ileri gelenlerinden bir veya iki kişi gönderilecektir. Kafkasya’dan göç sonrası kölelik hususu için özel ilgilenilmesi için İcra Cemiyeti teşekkül etmişti.
- Hürriyet iddiasında bulunanların davalarını ispat için gösterdikleri şahitlerin kim oldukları bu durumlar için tutulacak deftere kayıt edilecektir.
- Gösterilen şahitler Muhâcirîn komisyonu tarafından İcra Cemiyetinin belirlediği tarihlerde gelecek ve bu kişilerin güvenilir kişiler olup olmadığını şahitliklerinin kabul edilip edilmeyeceği, hürriyet iddiasında bulunanlar ile ilişkileri araştırılacaktır.
- Bu şahit olarak gösterilen kişilerin doğru sözlü ve güvenilir kişiler olduğu anlaşıldıktan sonra, Hürriyet iddiasında bulunan kişi ya da kişiler ile beraber Şer’i mahkemeye gönderileceklerdir.
- Mahkemede hürriyetlerini ispat edenler eğer var ise aile akrabalarına teslim olunacak yahut ailesi yok ise zabtiye tarafından kavim ve kabilesine gönderilecektir.
- Hürriyetlerini ispat edemeyenlerin sahipleri ile araları bulunarak sahiplerine teslim edilecekler; eğer köleler bu durumu kabul etmezler ise sahiplerinin güvenebilecekleri kişilere bedelleri ödenerek salıverilecek ve bu bedeller sahiplerine teslim etmek için zaptiyelere verilecektir.

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'ne Çerkesler ve Kölelik

- Hürriyet iddiasında bulunanların mahkemelerinin başlamasından bitişine kadar, vasileri ile aynı yerde bulunacaklar, sahipleri tarafından kendilerine ikamet yeri gösterilmeyecek olanlar zabita eliyle kadınlara mahsus meclislerde mahkeme sonuçlanıncaya kadar tutulacak ve bu hatunların ihtiyaçları karşılanacaktır. Fakat hürriyetlerini ispat edemeyenlerin masraf bedelleri sahiplerinden alınacak, sahipleri ile kölelerin aralarına girilmeyecek, satılacak olanların hazine masrafları için masraflar satış bedelinden kesilecektir. Yalnız içlerinde fakir olanların masrafları hazine tarafından karşılanacaktır.
- Ödenmesi gereken masraflar için zabtiye tarafından defter tutulacak ve bu tutulan defter İcra cemiyetine tasdik ettirildikten sonra hazineye gönderilecek ve yapılan masraflar alınacaktır.⁴²

6- Çerkes Kölelerin Çalınması

Çerkes göçmenlerinin Muhacirin Komisyonuna verdikleri dilekçelerden ve bu dilekçelerdeki şikâyetlerinden, birbirlerinin kölelerini çalarak sattıklarını anlıyoruz. Abaza Altıkese kabilesi göçmenlerinden Hasan isimli göçmenin yaşadığı bu tür bir hadisede, bahsi geçen göçmen, Çerkes göçmenlerinden ve Kabardey kabilesinden olan kendisine ait kölelerinin Mısırlı Hasan tarafından çalınmış olduğunu beyan etmiştir. Abaza Altıkese kabilesi göçmenlerinden Hasan, çalınan kölelerinin, Mısırlı Hasan tarafından Arap Hafız isimli kişinin evine yerleştirildiğini Tophane-i Amire'de esirci İlyas'ın haber vermesiyle öğrenmiştir. Durumu öğrendiği gibi zaptiyeye haber veren Çerkes Hasan, kölelerinin zaptiyeler tarafından getirildiğini; fakat içlerinden Hacı Sak'ın henüz bulunmadığını belirtmiştir. Dilekçesinde, kölelerin zaptiye tarafından tutuklandığını ve iki aydır bu kölelerin serbest kalması için her gün zaptiye dairesine gidip geldiğini, kirahane de kaldığı için perişan halde olduğunu, ailesinin iskân edildiğini ve ailesine yetişmeleri gerektiğini bu nedenlerden dolayı kölelerinin bir an önce kendisine verilmesini istemiştir.⁴³

42 BOA. A. MKT. MHM., 482/53, (9 Kasım 1873).

43 BOA. MVL., 830/49, (25 Mart 1860); BOA. A. MKT. DV., 156/66, (28 Nisan

7- Osmanlı Devletinin Çerkes Kölelerine Bakışı

Osmanlı Hükümeti, Afrika'dan daha önceden gelen ve gelmekte olan zenci esirlerin ve diğer esirlerin açık bir şekilde alınıp satılmasını yasaklamış; Köleliği tamamen ortadan kaldırmak için çalışmalar yapıldığı sıralarda Kafkasya'dan gelen köleleri bu durumun dışında tutmuştur. Bunun sebebi Çerkeslerin sosyal yaşamından kaynaklanmıştır.

Bu konuda bilgi veren önemli kaynaklardan biri de, Çerkes göçmenlerinin yerleştirildikleri bölgelerdeki memurlar tarafından Muhâcirîn Komisyonu Başkanı İzzet Paşa'ya Çerkes göçmenlerinin köle alım-satımı ile ilgili olarak sorulan sorulardır. Muhâcirîn Komisyonu bu konuda gelen sorulara cevap verebilmek amacı ile konuyu hükümete intikal ettirmiştir. Hükümete intikal ettirilen konular şunlardır. Çerkeslerin buldukları yörelerde, her yerde köleler alınıp-satılmaktadır. Bazı köleler hürriyet iddiasında bulunmaktadır. Azat edilmiş ve rehin bırakılmış köleler ve cariyelerin davaları şer'i mahkemelere intikal etmektedir. Mahkemeye kölelikle ilgili çok fazla dava gelince Muhâcirîn Komisyonundan yardım istenmiş; Muhâcirîn Komisyonu ise konuyu hükümete intikal ettirerek nihai kararın onlar tarafından verilmesini talep etmiştir. Hükümet, Çerkes köleleriyle ilgili durumu ele alarak, bu köle ve sahipleri ile ilgili nasıl davranılacağını belirleyen kararlar almıştır.

Hükümetin aldığı kararlar şöyledir:

- Çerkes esirleri hakkında uygulanacak olan kaidelerin, diğer esirlere uygulanan kaide ile aynı olması gerekmektedir. Yani alım satımı zenci esirler için yasak olduğu gibi Çerkes esirler içinde yasaktır. Fakat Çerkes göçmenleri Osmanlı Devleti'ne gelmeden önce köle alım satımı yapmaya alışık olmaları nedeni ile Çerkeslerin köle alım-satımına ve köle sahiplerinin kölelerini başka birine hibe etmelerine karışılmamaktadır.

1860); **BOA. A. MKT. UM.**, 518/11, (19 Kasım1861); **BOA. MVL.**, 740/70, (1 Kasım 1867); **BOA. MVL.**, 565/35, (22 Nisan 1868).

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'ne Çerkesler ve Kölelik

- Çerkesler 50-60 yaşında bulunan kölelerini ve bu kölelerin çocukları ile torunlarını eskisi gibi alıp satma düşüncesindedirler. Çerkeslerin bazen kendi evladını, akraba ve yakınlarını dahi satma teşebbüsünde buldukları rivayet olunmaktadır. Bu durumun ise hem devlet tarafından hem de insani düşünceden dolayı kabul edilmesi uygarlığa yakışmamaktadır.
- Osmanlı Devletinde Çerkeslerin yaptığı gibi esir ve kölelerin hiçbir zaman bu şekilde alınıp satılmadığından 25-30 yaşını geçmiş olan ve çoluk çocuk sahibi bulunan kölelerin ve yahut bunların çocuklarını sahipleri tarafından satma düşüncesi ve niyetinde olanların bu şekildeki köle alış verişini Osmanlı Devleti yasaklamıştır. Osmanlı Hükümeti, köle alış verişini yasaklayarak kölelerin azat edilmesini teşvik etmekle beraber köle sahipleri azat etme işine karşı çıktıkları zaman kesinlikle köle alış verişine müsaade etmemektedir.
- Çerkeslerin kölelerini azat etmelerini teşvik etmeleri hükümet tarafından istenirken, eğer azat etmeye karşı gelinir ise çocukları olan kölelerin satışının engellenmesi emir edilmiştir. Ayrıca Çerkeslerin kendi çocuklarını, akraba ve yakınlarını satmalarına dahi izin verilmemesi emredilmiştir.

Hükümet, Çerkeslerin yalnız 25-30 yaşına kadar olan -göçmenlerden esir olduğunu bilen gizlemeyen- cariye ve kölelerin satışına izin vermiştir. Bu durumdaki kölelerin alım satımına mahalli memurlar tarafından müdahale edilmemesi istenmiştir. Hükümet aldığı bu kararları içeren İradeyi göçmenlerin bulunduğu yerlerdeki memurlara göndererek alınacak olan tavrı açık bir şekilde belirlemiştir.⁴⁴

Hükümet, alınan kararları, Çerkes göçmenlerinin yerleştirildikleri yerlerin mahalli memurlarına emirname yoluyla iletmiştir. Çerkes esir ve köleleriyle ilgili mahalli memurlara yazılan Emirname-i Sâmiyye doğrultusunda hareket

44 **BOA. HR. MKT.**, 362/101 (3 Ocak 1861); **BOA. A. MKT. MVL.**, 140/4 (11 Temmuz 1861 İrade); **BOA. A. MKT. UM.**, 561/49, (6 Mayıs 1861); **BOA. A. MKT. NZD.**, 396/97 (3 Şubat 1862).

edildiğini mahkemelere intikal etmiş olan davalardan izlemektedir. Mesela, Çerkes göçmenlerinden İbrahim, Batum'dan Trabzon'a gidip zaptiyeler tarafından tutuklanan beş kölesinin kendisine verilmesini talep etmiştir. Hükümet, Çerkes esiri ile ilgili Emirname-i Sâmiyece tutuklanan beş kişi hakkında araştırma yapmış; yapılan araştırma sonucunda bu beş kişi, kendilerinin köle takımından olduklarını söyledikleri için, zaptiyeler tarafından Çerkes göçmeni İbrahim'e teslim edilmek üzere İstanbul'a gönderilmişlerdir.⁴⁵

Osmanlı Hükümeti'nin belli kaideler doğrultusunda Çerkes göçmenleri tarafından cariye ve köle satışına izin verdiği çıkarılan emirnamelerden anlaşılmaktadır. Hükümetin izin verdiği kaideler dışında cariye ve köle satışı ise yasaklanmıştır. Kaide dışı yapılan köle alım-satımı iptal edilmiştir. Mesela, Halep Eyaletine bağlı Kilis Kazasına yerleştirilmiş olan göçmenlerden birinin cariye diyerek 6-7 yaşlarında bir kız çocuğunu sattığı mahalli memurlar tarafından öğrenilmiştir. Kız çocuğunun ailesi ve erkek kardeşi verdikleri dilekçede kız çocuğunu istemişlerdir. Çocuğun ailesine geri verildiği, bu satışın men edildiği ve çocuğun varislerine teslim edildiği görülmektedir. Yine Sivas eyaletinde bulunan göçmenlerden yedi sekiz kişi, on tane cariyeyi yanlarına alarak Halep'e gelmişlerdir. Bu gelen Çerkes göçmenleri elinde Mesudiye Kazası mührü ile kendilerine verilen köle alım satım ile ilgili hükümetin gönderdiği tezkireyi mahalli memurlara göstermişlerdir. Halep tarafına bu tezkire ulaşmadığı için göçmenlerin göstermiş oldukları tezkireye inanılmamıştır. Buraya gelen göçmenlerin cariye alım-satım izin ve yetkilerinin⁴⁶ olup olmadığı ile ilgili hükümetten bilgi istenmiştir.

Çerkes göçmenleri arasında cereyan eden esaret ve kölelik maddesinin suiistimal edilmesiyle bu duruma uymayan kişiler tarafından bazı hür olan çocukların alınıp satılmasından dolayı tartışmalar yaşanmıştır. Muhâcirin İdaresince, ortaya çıkan bu tür tartışmalara son verilmesine, köle satışında

45 BOA. MVL., 725/66.

46 BOA. A.MKT. UM, 516/69 (5 Kasım 1861 Halep Valisinden Sâdaret'e Şukka); BOA. A. MKT. NZD., 345/75 (10 Aralık 1861 Sâdaret'ten Muhacirin Komisyonuna Tezkire).

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'ne Çerkesler ve Kölelik

yeni bir usul ve kaidenin belirlenmesine, belirlenen usul ve kaidelerin Çerkes göçmenlerine iletilmesine gerek duyulmuştur. Çünkü Muhâcirin İdaresinin kölelikle alakalı yasal düzenleme yapma yetkisi yoktu. Bu yüzden kölelikle ilgili olarak yaşanan tüm sorunlar, Muhâcirin İdaresi tarafından Meclis-i Vâlâ'ya havale edilmiştir. Meclis-i Vâlâ da sorun ele alınarak müzakere edilmiştir. Müzakere sonucunda:

- Arz u beyânda da bulunan sorunun lüzumu olduğu üzere Çerkes Kabilesi (sınıfları) Osmanlı Devleti'nin İslami şefkat ve yardımını talep ederek geldiklerini,
- Çerkeslerin kölelerine yaptıkları yakışsız işin hem insanlığa hem de İslamiyet'e uymadığından Çerkes kölelerine yapılacak muamele ile ilgili mahalli memurlara tembihatta bulunulacaktır. Bu amaçla Çerkes köleleri ile ilgili yapılacakları ihtiva eden Tezkire-i Sâmiyye gönderilmiştir.
- Hükümet tarafından mahalli idarecilere gönderilen tezkire-i Sâmiyye göre verilen Çerkes köleleri ile ilgili hususlar Çerkes göçmenleri kendi menfaatlerine geldiği gibi anlamışlardır. Bu verilen izin ile istekleri şekle sokulmuş olduğu anlaşılmaktadır ve yeni düzenlemeye ihtiyaç duyulmuştur.
- Daha önce Çerkes esirleri için gönderilen tezkire gereği uyulacak kaide gereğince haklarında esir muamelesi yapılanların içinde hür olduklarını iddia edenler olursa Şer'i mahkemeye gönderilmektedir. Esir olmadığını savunanlar, hür olduklarını mevcut olan akraba ve yakınlarının şahitliği hürriyetlerini elde etmektedirler.
- Beş tane Çerkes çocuğunu Mısır'a göndermek üzere olan esirci Süleyman zaptiyeler tarafından yakalanmıştır. Mahkemeye çıkarılan bu çocuklar hür olduklarını dile getirmişler; fakat esirci Süleyman elinde bulunan iki tane mahkeme kararlarını göstermiş, çocuklar hür olduklarını ispat edememişlerdir. Çocuklar ailelerinin Trabzon ve Samsun'da olduğunu söylemelerine rağmen mahkemede esirci Süleyman, bu çocukların köle oldukları ile ilgili karar aldırtmıştır. Bu

çocukların hükümet eli ile iade edilmesine mani olmuştur.

- Hür olduklarını iddia edenlerin mahkemeye sevk edildiğini; fakat bazı hileler ile bu kişilerin köle oldukları Çerkes göçmenleri esirci takımı ve diğer esirciler tarafından sağlanmaktadır. Böylece hürriyet iddiasında olanlar neticesiz kalmaktadırlar.
- Hürriyet davaları hükümet tarafından mahkemelerde ele alınmasına rağmen, Anadolu'da iskânları ve yerleştirilme işlemleri tamamlanmış olan Çerkes kabileleri arasında genellikle bu durum ortada bırakılmaktadır. Bu esaret konusu yüzünden Çerkeslerin büyük çoğunluğu silaha sarılmakta ve katliamlarla adam öldürmeler ve yaralamalar meydana getirmektedir. Mesela, Tekfur Dağın'da Mandıra karyesinde bulunan Çerkes göçmenlerinin ileri gelenleriyle köleleri arasında esaret maddesinden dolayı tartışma çıkmıştır. Bu tartışma sonucu silahlı çatışma neticesinde ölümler ve yaralanmalar meydana gelmiştir. Duruma müdahale edilmesi ile hükümet tarafından silahlar göçmenlerden toplatılmıştır.
- Osmanlı Devleti'ne göç eden Çerkes kabilelerinin çok fazla sayıda olmalarından dolayı Anadolu'da ayrı yerlere yerleştirilmişlerdir. Hürriyet davası ve iki memleketin esaret ve köleliğe bakışının farklı olmasından dolayı sorunlar çıkmaktadır.
- Çerkes sınıfların hepsinin eşit şekilde Osmanlı Devleti tebaası olduğu, Osmanlıya hicret eden göçmenlerin hepsinin mültecidir. Esirlik uygulamasının (kölelik) hükmünün Osmanlıya iltica etmeleri neticesinde kalkması gerektiğini hükümet düşünmektedir. Fakat Çerkeslerin uyguladıkları esaret maddesine göre; köle halinde bulunanların köleliğini kabul etmeleri ve itiraz etmemeleri istenmektedir. Her Çerkes kabilesi ileri gelenlerinin erkek ve kadın bir takım köleleri bulunmaktadır. Çerkes ileri gelenleri bu kölelerine bakmaya ve onları korumaya alışmış bulunmasından dolayı esaret muamelelerinin göçün meydana gelmesi ile ortadan kalkmayacağı,
- Yerleşmiş olan göçmen kabileleri arasında tahminen yüzelli bin

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'ne Çerkesler ve Kölelik

civarında esir olarak bulunanlar vardır. Bu kölelerin birçoğu uzun zamandan beri beylerinin himayesinde esir olarak kalmaktadır. Esirlerin beyleri ile kavgalarından doğan şikâyetler olur ise sahip ile köle arasının düzeltilmesine önem verilmesi gerektiği mahalli memurlarından istenmiştir.

- Yapılan bazı araştırmalar ve hükümete ulaşan ihbarlar nedeniyle ayrı ayrı olarak iskân edilen göçmen aileleri için devlet tarafından belirlenen yerlerden başka yerlere kölelerin gönderilmesi için beylere bazı tekliflerde bulunulması istenmiştir. Beylerin iskânlarına yakın civarda ziraat ve tarım için boş arazi mîrî ye bulunduğundan kölelerin sahibi olan göçmen beylerine bu boş araziler parça parça beylerin derecelerine göre parasız olarak verilmesi istenmiştir. Bu araziler karşılığında göçmen Beylerinin hâkimiyeti altında bulunan kadın ve erkek kölelerin beylerinin rızası ile azat ettirilmesi hükümet tarafından istenmektedir. Azat bedeli olarak terk olunacak yerlerin kölelerin değeri ile denk olmasına dikkat edilmiştir. Böylece hem o arazi çeşitleri işlenir hale gelir hem de birçok anne baba ve çocuk köleler azat olunarak hürriyetlerini kazanırlardı. Bu alınan kararın Anadolu'nun her tarafında yayılması ve boş arazi bulunan yerlerde bu durumun uygulanması istenmiştir. Çerkes esirlerinin toprak karşılığı azat edilmesi işini göçmenlerin ileri gelenlerine durumun anlatılması ve bu durumu kabul edenlere uygulanması istenmiştir. Fakat bu durumun Çerkes göçmenleri arasında çok önemli ve hassas bir mesele olmasından dolayı Çerkes beylerine durum iyi bir dille çok iyi bir şekilde ifade edilmesi ve hiçbir Çerkes Beyine bu durumu zor kullanarak kabul ettirmek yoluna gidilmemesine dikkat edilmesi noktasında mahalli idareciler uyarılmıştır. Çerkes göçmenlerinin iskân oldukları Osmanlı sınırındaki yerlerdeki bütün mahalli memurlara bu emirname-i sâmi yazılmıştır.
- Mahkeme esnasında hür olduklarını ispat edemeyenler, kendilerini ve akrabalarının ve kabilelerinin iskân yerlerini ifade ederek bu iskân yerlerinde hür olduklarını ispat etmeye çalışacaklardır. Fakat

Göçmenlerin iskân olundukları yerler birbirine uzak olması nedeniyle bunları ardı ardına mensup oldukları sancaklara göndermenin zor olacağından buldukları yerde hürriyetlerini ispat edeceklerdir. Bu kişilerin hal ve durumları yani gerçekten hür olup olmadığı ve hangi aileye ya da hangi kişiye mensup olduğu kabilesinden ve diğer gerekli olan kişilerden tarafsız bir şekilde sorulup araştırılması sonucunda hürriyetlerini kazanan olursa hükümete mahalli memurlar tarafından durumun düzeltilerek iletilmesi emredilmiştir. Ayrıca Osmanlı hükümeti Çerkes köleleri için bir emirname daha çıkarmıştır.⁴⁷

Osmanlı Devleti'nin, Anadolu'ya göçleri sonrasında, Çerkeslerdeki kölelik kurumunu ortadan kaldırmaya çalıştığı görülmektedir. Fakat Çerkeslerin sınıfsal yapısını koruma düşüncesi ve Çerkes kölelerine olan talep, hükümetin köleliğin kaldırılmasına yönelik uygulamalarını sekteye uğratmıştır. Bu yüzden de hükümete yeteri kadar hareket alanı kalmamıştır. Bütün bu gelişmelere rağmen Osmanlı hükümeti köleliği 1909 yılında kaldırmayı başarmıştır (Erdem, 2004:189-190). Uzunyayla'da da köleliğin II. Meşrutiyetin (1909) sağladığı özgürlük ortamında kaldırıldığını söyleyebiliriz. Ama köle ve köle soyundan gelenlerin günümüzde hala bilindiklerini, Uzunyayla'da, sözlü tarih çalışmalarından elde ettiğimiz bilgilere dayanarak ifade edebiliriz. Diğer bir ifadeyle, köleliğin, resmen kalkmış olmasına rağmen, Uzunyayla'da Çerkesler arasında gayr-i resmi olarak hâlâ devam ettiğini açıkça ifade edebiliriz.

SONUÇ

Kafkas halklarının Rus işgaline karşı yaklaşık bir asır devam eden yıpratıcı vatan savunması ve özgürlük mücadelesi 1859'da Şeyh Şamil'in Rusya'ya teslimiyle son buldu. Şeyh Şamil'in Rusya'ya teslimi sonrasında Çerkeslerin en büyük nüfusuna sahip olan Kabardey kabilesinin toprakları olan Doğu Kafkasya işgal edildi. Kafkasya'daki işgallerine devam eden Rus Devleti, Doğu Kafkasya'dan sonra 21 Mayıs 1864 tarihinde Batı Kafkasya'yı işgal

47 **BOA. İ. MMS.**, 34/1407; **BOA. Y. EE.**, 94/29 (19 Şubat 1867 tarihi ile Meclis-i Vâlâ'da takdim kılınan mazbata sureti); Erdem, **a.g.e.**, s. 146-151.

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'ne Çerkesler ve Kölelik

etti ve ele geçirdi ve Kafkas topraklarını ve halklarını savaş ganimeti ve esiri olarak gördü. Ayrıca, Rusya Kafkasya'yı işgali sonrasında Kafkas halklarının bu coğrafyada kalmasını istemedi. Bu nedenlerle tüm Kafkasya'da acımasız, sert, yok edici, tavizsiz, küçültücü ve zorlayıcı bir siyaset uyguladı. Rus Devleti'nin uyguladığı bu siyaset sonucunda Kafkas halkları vatanlarını terk etmek zorunda kaldı.

Osmanlı Hükümetinin, Çerkeslerin sosyal yapısı nedeniyle, Çerkeslerin sahip oldukları köleler ile ilgili bazı tedbirler aldığı görülmektedir; fakat hükümet, Çerkes göçmenlerinin uyum süreçleri nedeniyle zorunlu göçün ilk yıllarında kölelik meselesinde sessiz kalmıştır. Fakat zaman içerisinde Osmanlı Devleti'nde Çerkes köleleri ile ilgili sorunlar artmaya başlayınca hükümet daha ciddi tedbirler alma yoluna gitmiştir.

Zaman içinde Osmanlı Devleti'nde meydana gelen siyasi gelişmeler neticesinde kölelik tamamen ortadan kalkmıştır. Osmanlı resmi kayıtlarından ve Uzunyayla'daki Çerkes asilzadelerinin anlattıklarından, köleliğin işlevsel olarak işlevsel olarak II. Meşrutiyet (1908-1909) döneminde son bulduğunu anlamaktayız. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar kölelik kurumunu yaşatmış olan Uzunyayla Çerkes asilzadeleri, herhangi bir iş ve meslek bilmemelerinin faturasını köleliğin lağvedilmesi ile ağır bir şekilde ödemişlerdir. Sonuçta, Çerkes köleleri hem çalışarak hem de eğitim alarak mali olarak kendilerini geliştirirken, bütün işlerini kölelerine yaptıran Çerkes asilzadeleri fakirleşmişlerdir. Bu gelişmelere rağmen Uzunyayla'da günümüzde dahi hangi ailenin köle hangi ailenin asil ya da hür olduğu, çok ince ayrıntılarına kadar bilinmektedir. Bu bağlamda Uzunyayla'da köle takımına mensup olanların yüksek statü kazanması, zenginleşmesi bile sosyal sınıflaşmaya nüfuz edemediği görülmektedir. Gerçekte Çerkeslerdeki sosyal sınıflaşmanın en büyük zararını yine Çerkeslerin gördüklerini söylemek oldukça yerinde olacaktır.

KAYNAKLAR

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Defter ve Belgeleri (BOA)

- **ML. MSF d.**, no: 15924
- **ML. MSF d.**, no: 16636
- **BEO. NGG. d.**, No: 761, kayıt sıra no: 7 (8 Temmuz 1863)
- **BEO. AYN. d.**, No: 909, kayıt sıra no: 450 (9 Şubat 1871)
- **A. MKT. DV.** 156/66
- **A. MKT. DV.** 160/92
- **A. MKT. DV.** 220/25
- **A. MKT. MHM.** 237/38
- **A. MKT. MHM.** 482/53
- **A. MKT. MVL.** 113/36
- **A. MKT. MVL.** 140/4
- **A. MKT. UM.** 502/5
- **A. MKT. UM.** 516/69
- **A. MKT. UM.** 549/80
- **A. MKT. UM.** 561/49
- **A. MKT. NZD.** 202 /88
- **A. MKT. NZD.** 345/75
- **A. MKT. NZD.** 396/97
- **A. MKT. NZD.** 415/15

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'ne Çerkesler ve Kölelik

- **DH. MHC.** 1/3
- **HR. MKT.** 362/101
- **İ. MMS.** 34/1407
- **Y. EE.** 94/29
- **MVL.** 514/62
- **MVL.** 522 /107
- **MVL.** 526/76
- **MVL.** 537/71
- **MVL.** 558/87
- **MVL.** 563/56
- **MVL.** 565/1
- **MVL.** 565/35
- **MVL.** 622/69
- **MVL.** 635/ 14
- **MVL.** 717/34
- **MVL.** 725/66
- **MVL.** 740/70
- **MVL.** 830/49

Araştırma ve İnceleme Eserler

- FONVİLL, A., **Çerkesya Bağımsızlık Savaşı (1863-1864)**, (çev. Murat Papşu), İstanbul 1996.

- BELL, J. S., **Çerkesya'dan Savaş Mektupları**, (çev. Sedat Özden), İstanbul 1998.
- HAKAN, Erdem, **Osmanlıda Köleliğin Sonu 1800-1909**,(çev. Bahar Tırnakçı), İstanbul 2004.
- HABİÇOĞLU Bedri, **Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler**, İstanbul 1998.
- ESER, Mehmet, “Uzunyayla Bölgesindeki Çerkes Köylerinde Sosyo-Kültürel Değişme”, **Türkiye Çerkeslerinde Sosyo-Kültürel Değişme**, Ankara 1999.
- BADDELEY, John F., **Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil**, (Çev. Sedat Özden), İstanbul 1989.
- ÇÜNATIKHO, Met, - Yusuf İzzet Paşa; **Kafkas Tarihi**, Ankara 2002.
- MİYAZAWA, Eiji, “Türkiye'deki Çerkes Diasporası: Anayurtlarından Edilen Çerkeslerin Uzunyayla'da Yeniden Yerleşim Süreci”, **Uzunyayla Rapor ve Belgeleri II**, (der. Muhittin Ünal), Ankara 2007 s. 125-138.
- SAYDAM, Abdullah, **Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)**, Ankara 1997.
- DE MARİNY, Şövalye Taitbout, **Çerkesya Seyahatnamesi** (çev. A. Osman Erkan), İstanbul 1996.
- TEMİZKAN, Abdullah, “Kafkasya Muhacirlerinin Denizli'de İskânı”, **Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri, Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü**, Denizli 2007.
- TOLEDANO, Ehud R., **Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890**, İstanbul 2000.
- YAĞCI, Zübeyde Güneş, “16. Yüzyılda Kırım'da Köle Ticareti”,

Karadeniz Araştırmaları, s. VIII (Kış-2005), s. 12-30.

- YILDIZ, Berat, “Emigrations from the Russian Empire to the Ottoman Empire: An Analysis in the Light of the New Archival Materials”, **Bilkent Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara 2006.
- YILDIZ, Berat, “Uzunyayla'da Çerkes İskânı Üzerine Bazı Notlar ve Örnek İki köyün 1960'lardaki Etnolojik Tahlili”, **Uzunyayla Rapor ve Belgeleri II**, (der. Muhittin Ünal), Ankara 2007, s. 162-182.
- YAĞCI, Zübeyde Güneş, “İstanbul Gümrük Defterine Göre Karadeniz Köle Ticareti (1606-1607)”, **History Studies**, vol. III/2, (2011), s. 371-384.

KAYNAK KİŞİLER

- **Tabiş Murat:** Kabardin-Balkar Cumhuriyeti Nalçık Adıge Enstitüsünden Tarihçi ve Sözlü tarih araştırmacısı. Çerkes Kabardey kabilesinden.
- **Kuşha Fikri Özden** (Uzunyayla Thmadesi): Uzunyayla Kırkpınar Köyünde Yapılan Görüşme, Kuşha Fikri olarak tanınan ve bu zamanda Uzunyayla köylerinin genel Thmadesidir. Kabardey kabilesine mensuptur ve Karahalka köyünde doğmuştur. Daha sonra dayılarının Kırkpınar köyünde olması sebebiyle buraya taşınmışlardır. Ayrıca 1965 Yahyabey ve 1968 Karakuyu köylerinde yapılan Jile vunafeye(Çerkes sorunlarının çözümünde uygulanan genel toplantı) Kırkpınar köyünün temsilcileri arasında yer almıştır. Thmade Çerkeslerin bilgi sahibi, sözü dinlenen ve önde gelen kişisine denir.
- **Fehmi Tambay:** 1930 Taşoluk Köyü doğumlu Kabardey Kabilesi Hapaça sülalesine mensuptur. Fehmi Tambay babası nedeni ile Uzunyayla'daki tüm olaylara şahitlik etmiş Haş'eşlerde bulunmuş ve bütün anlattığı bilgileri birinci ağızlardan dinlemiştir.

- **Şogen Ali Şengil:** 1925 Kurbağlık Köyü doğumlu. Çerkes toplumunda çok az sayıda yazılı eser vardır. Bu nedenle sözlü temsilciler oldukça önemlidir. Şogen Ali Çerkes kültür ve sosyal yaşamı olan xabze'yi en iyi anlatacak kişilerden biridir. Kafkasya'dan(Rusya'dan) gelen araştırmacıların başvurduğu kaynak kişilerin başında gelmektedir. Şogen Ali çocukluk ve gençliğini Uzunyayla'da geçirmiştir. Çerkes örf ve adetlerini hem yaşamış hem de anlatmıştır. Uzunyayla'da xabze anlatımında Şogen Ali oldukça önemli bir kişidir. Mensup olduğu aileden dolayı Uzunyayla'daki toplantılara aile büyükleri ve kardeşleri ile beraber davet edilmiştir. Şogen Ali bildiğini esirgemeyen dürüstlüğü ile Çerkes toplumunda ön plana çıkmış bir kişidir. Ayrıca 10 Haziran 1968 Karakuyu köyünde yapılan Jile vunafede yer almıştır.
- **İsmet Boran:** İsmet Boran, Pınarbaşı/Yukarı Borandere Köyü 1939 Doğumlu Çerkes Abaza Kabilesinden ve Yeluh sülalesinden Hacı Rifat'ın oğlu, 13 yıl Pınarbaşı ve Uzunyayla köylerinde imamlık yapmış daha sonra Ankara'da çeşitli yerlerde bu mesleğine devam etmiştir. Ankara'daki Thamadelardan olan İsmet Boran Haçeşlerde(Çerkes Misafir evi-Çerkes kültürü öğretim merkezi gibi kullanılmaktaydı.) bulunmuş ve düğünlerde Thamadelikler yapmıştır. Uzunyayla'da doğan İsmet Boran 27 yaşına kadar buradaki çeşitli köylerde kalmıştır. Mesleği nedeni ile tüm köylerde olan olaylar ve yaşanan sosyal durumlar nikâh, düğün, kavga, vb. durumlara bizzat şahit olmuştur. Günümüzde Uzunyayla ve Ankara'daki cenazelere ve düğünlere de katılmaya çalışmaktadır. Kafkas Dernekleri ve Federasyonunda üye görevini yürütmektedir. Ayrıca 1965 Yahyabey de Uzunyayla'nın 66 köyünün temsilcilerinin katıldığı jile vunfeye Karahalka köyünün temsilcileri arasındadır.
- **Ömer Şengil:** Şogen Ali'nin oğlu İlahiyat Fakültesi mezunu Ankara'da Babası ile beraber yaşıyor.
- **Pasktova Madina Mizej Mihcail:** Maykop'ta Adıge Cumhuriyet Üniversitesinde dil bilimci olarak çalışmaktadır.

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'ne Çerkesler ve Kölelik

- **Nadire Bursa:** Domanıç) Pınarbaşı/Karahalka Köyü 1940 Doğumlu Balkar Esat'ın kızı ve Kayseri'de yaşamaktadır.
- **Hakkı Kurmel:** Kabardey kabilesi Kurmelinko (Kumarlı-Kurmel) sülalesine mensuptur. Emekli hâkim ve Eski Milletvekilidir. 1923'de Kayseri ili, Yahyalı ilçesi, Burhaniye (Babıgüey-Benegue) köyünde doğmuştur. Yargıç olarak çalıştıktan sonra TBMM'nin X. ve XI. dönemlerinde Kayseri Milletvekili olarak bulundu. Daha sonraları İstanbul'da Avukatlık yaptı, İstanbul Kuzey Kafkaslılar Kültür Derneği'nin çalışmalarına aktif olarak katılmaktadır.